

(आपस्तम्बीयम्)

विश्वप्रकाशपद्धतिः - वि श्वनाथः
- विश्वनाथमकृत प्रयोगप्रकारपद्धतिविशेषः

अथर्वश्रवणप्रकाशपद्धतिप्रारंभः

जंघ-५७

२०३-८७

५५७

श्रीगणेशायनमः श्रीगोपालकृष्णायनमः ॥ ॥ श्रौतस्मार्तक्रियायस्य परमाराधनं मतं सनत्तन्वस्थिरं
भक्तिं विदधातु परः पुमान् ॥ बाणीदग्निद्वाराकर्तव्यदान्त्रस्त्रगुरुनपितृन् ॥ गणाधीशं सूत्रकारमापस्तं
ब्रह्मप्रणाम्य च ॥ २ ॥ ॥ यार्या संभ्रात रं रुस्मं न ता पदूतिसिद्धये ॥ विश्वं प्रकाशिकाख्यादिरच्यते पक्षतिः
शुभा ॥ ३ ॥ आदौ नारायणाख्यायः श्रेष्ठो गोत्रे पराशरे ॥ उत्पन्नः पंडितः श्रीमान् वेदवेदांगपारगः
॥ ४ ॥ त्रिविक्रमाख्यः स्तत्पुत्रो विद्वान्मान्यश्च सर्वतः ॥ तत्कृतो भूद्विजः श्रेष्ठो भट्टः श्रीपुरषोत्तमः ॥
॥ ५ ॥ मीमांसादिषु शास्त्रेषु वेदभाष्यादिषु त्तमः ॥ षट्कर्मनिरतः शुद्धो ज्योतिशास्त्रविशारदः ॥ ६ ॥ श्री
विश्वनाथः स्तत्पुत्रो षट्कर्मनिरतः शुचिः ॥ यस्तु द्विजानामाज्ञाकृत्पूतिः शास्त्रेषु संमतः ॥ ७ ॥ यस्य
माता रजोऽङ्गायस्य भार्या वपार्वती ॥ त्रिवर्गचानुक्ता सायत्युसेवा परायणे ॥ ८ ॥ नारायणाख्याय
यत्पुत्रः काशीनाथाभिधस्तथा ॥ गुरुशुश्रूषणे स्तोमकर्मनिरतो च तौ ॥ ९ ॥ वेदाग्नीध्रिंदुवर्षे

शुचिसितदृशमीभागवत्स्वातिता रेयोगेसिधेवरुग्ने धनुषिचदिवसेदं पुग्मावशिष्टे ॥ बुद्धिस्थज्ये घुनार्कक्ष
 तित्तबुधसितेकर्ममंदेतुलेंदोदुश्चिक्वस्थानकेतौ तमसिनवमगेविश्वनाथः प्रजातः ॥ १० ॥ श्रीमद्बोधा
 यनार्यप्रभृतिनिगदितानेकसूत्रार्थवक्तामीमांसान्यायविधेदृष्टययुमुदिनीचंद्रमाः शिष्टमौलिः
 ॥ श्रौतस्मात्तैत्तिकर्मस्वभिरतधिषण्णे भूस्वरत्नं परेषां स्वाचारैः स्थापयन् संज्ञयति गुणनिधिर्देवविद्वि
 श्वनाथः ॥ ११ ॥ काश्यां विश्वप्रकाशाख्या विश्वनाथेन प्रदूतिः ॥ उवाश्रित्यायस्तं वमतं सूत्रमागादिरच्य
 ते ॥ १२ ॥ यथाकृतं यथादृष्टं यथाज्ञानं तथैव च ॥ सर्वकर्मद्वेदोक्तं मानयंतु हि स उज्जनाः ॥ १३ ॥ गेभा
 धाने च रूर्भक्ष्यः स च सीमंतकर्मणोः ॥ होमः कार्यो विवाहाग्नावतस्तस्मान्निबध्यते ॥ १४ ॥ जात
 पुत्रे तथा चोक्तं व्रतबंधादिकर्मसु ॥ स्मात्ताग्नौ होम इत्युक्तौ लौकिके तु मतां परं ॥ १५ ॥ असंस्कृतः

तो यतस्याज्यः स्तथाया ह्यः स संस्कृतः ॥ भवेच्चैद्विज संस्कारः स सर्वेषां हि संमतः ॥ सत्संस्कृतं संस्कृ-
तानां सर्वकर्मसु संस्कृतं ॥ विवाहश्चापि संस्कारस्त्वतो मुख्यं दूयस्मृतं ॥ १७ ॥ मंत्रकर्मो विवाहादि-
उक्तः सूत्ररूपायतः ॥ पाकयज्ञादिभिः शुद्धोत्रिषेकादिषु पुण्यवान् ॥ १८ ॥ अत्र चार्येण हुतादी-
नक्रम्येते सप्तपाकयज्ञा इत्युक्तं ॥ कथमेतेन्येत्योयतोभ्योत्यायाससाध्याः ॥ प्रशस्ताश्चेति प्रतीयेरन-
॥ तथाहि ॥ पाकशब्दोऽयं न केवलं पक्ववचनो विवक्षितस्तथा सत्यं संदेहार्थं पक्वयज्ञ इत्येवं ब्रूयात् ॥ किं त-
त्पक्ववचनः प्रशस्तवचनश्च ॥ यथायोस्मत्पाकतर इति गम्यते ॥ तथायोमापाकेन मनसा चरेत्तमिति
प्रशस्तेन गम्यते ॥ तेनाज्ये कद्रव्यकमाग्निहोत्रिकमपि समिद्रव्यकमग्निकार्यमपि पाकयज्ञो भवति ॥ पा-
कयज्ञं वा अन्वाहिताग्नेः पशुषु उपतिष्ठत इडा खतु वै पाकयज्ञ इत्यवगमात् ॥ तत्रैतेषां मितेरभ्यासः

तैर्भ्योऽप्यत्वं प्रसिद्धं ॥ प्रशस्तत्वमपि सकल्यज्ञानुष्ठानयोग्यवेदापोक्षितश्रोत्रियत्वसंपादनात् ॥ तथानिषेका
 दिषु मंत्रैर्विधिवसंस्कृत उपनयनादो भवति ॥ विधिवदुपनीतश्च संध्यापासनादो घृतवरणे सांगसकल
 वेदाध्ययने तदर्थो बबोधेत्याश्रमकक्षणे प्रह्लादचर्ये योग्यो भवति नान्यस्तेर्युक्तः श्रोत्रिय उच्यते ॥ स एव
 यज्ञे विधिक्रिय नान्यस्तदुक्तं नाश्रोत्रियस्य यज्ञ इति ॥ तथा सवर्णगर्भाधानकक्षणे प्रजोत्पादने विविधिव
 द्गृहीतपाणीवीणां विवाहवंतो मंत्रवसंप्रयुक्ता वैवयोग्यो भवतो न स्त्रीपुंसमात्रम् ॥ अपि वा अहिनाग्नि
 नाप्येते वैदिकवदवश्यानुष्ठेयाः ॥ अग्न्याधिवं पुनरुत्तरकृतवर्था सति द्रव्ये वश्यं विधानव्यं असेति तु
 द्रव्ये औपासने नैव नित्यधत्ते न नित्यनैमित्तिकलोपाभावादौ ब्राह्मण्याभावः ॥ नां काग्निसा
 ध्युद्गांतिकपोष्टिकाद्युपलक्षणत्वात्पाकयज्ञेरेव कामाद्यवाप्तिरपि भवति । अग्नेरप्याधारोपलक्षण

त्वोत्थायस्य जपस्य ध्यानस्य नमस्कारस्य वातिशयेन देवताप्रीतिहेतुत्वात्पाकयज्ञत्वं । यथा बलिहृ-
णस्य ब्राह्मणभोजनस्यापि द्रव्यस्यापि देवताप्रत्युपलक्षणत्वात्पाकयज्ञत्वं । अतएव तत्र तत्र तेषां प्रति-
पादनमुपपन्नं भवति तस्मादाचारः प्रमाणमिति तस्मान्प्रशस्तत्वादाचारस्यपि चादिपरंपराया तं म-
मस्ते गृह्योक्तं कर्मप्रमाणं सर्वथा सर्वैरेवानुष्ठेयमित्याख्यायन्ते ॥ तत्रापि गर्भाधानादीनां प्रज्ञासंस्कारकर्म-
णां देवपितृभूतं मनुष्योपलक्षितस्य समस्तस्य जगतोऽहरहः पंचमहायतादिना तृपणस्य त्रिविधस्य
वान्तर्यस्य धर्मार्थकाममोक्षाणां च भाव्या संगण्वाद्यंकारेण मितितदर्थमापस्तंबाचार्यैरादौ विवाहा-
व्याख्यात इति तदाश्रये रस्माभिरपि तत्संक्रमेण निबध्यते ॥ शोदशकर्मक्रमो यथा ॥ ॥ विवाहः सेक संच-
नेरी मंतो ज्ञात कर्म च ॥ नामान्न प्राशनं चो र्मुमो जीव्रत च तुष्टयं ॥ १९ ॥ गोदानस्नानवत्वात्रयोदशं पंचमेव

कं॥ विवाहादिषु सर्वेषु कर्मस्वभ्युदयक्रियाः॥२०॥ तदा दोचैव पुण्याद्वाचनविप्रभोजनं॥ सर्वसाधार
णां यस्मादत्तस्तस्मादिदोच्यते॥ स्वस्तिवाचनमादौ च गणेशप्रार्थनंतथा॥ पुण्याद्वाचनंचारुमंडपा
दिप्रपूजनं॥२१॥ ततो वृषाणं कर्मप्रोक्षणंच सकंकणं व्रतांते कंकणम्यापिमोचनं मोक्षपूजनं॥ इडावाच
नमादौ च नांदीमुखमतः परं॥ द्विप्रकारं चाग्निमुखमाग्नेयं चाग्निहोत्रिकं॥ जयादयो राष्ट्रभृतः समः
स्तव्यस्तरूपतः॥२२॥ ज्ञाताज्ञातादि सामान्यं प्रायश्चित्तं यथोक्तवत्॥ विवाहो कथमाणेतु परीक्षावर
कन्ययोः॥ शकुनादिनिमित्तंच प्रवरादिविचारणा॥ विवाहे मधुपर्कंच कन्योदानमतः परम्॥ मंग
लाष्टकपाठश्च सकलग्नेच निरीक्षणं॥ कपिलावाचनं पश्चात्ततो मंत्राक्षतादिकं॥२३॥ विवाहहोम
श्च तथा स्वर्गदेवप्रवेशनं॥ स्थालीपाकोरात्रिहोमश्चतुर्थहोमएवच॥ चित्तसर्गांनागवर्तिर्नैत्यो

पौसनमेव च ॥ स्तंभपूजा बलिश्चैव कंकणस्य च मोक्षेण ॥ देवतोद्वासनं चैव प्रायश्चित्तादिकं तथा ॥
चतुर्थी होममभ्येतु बन्धे विच्छेद होमज ॥ ततो न्वा रंभणीया च अन्वाधानेनैक कर्म च ॥ अथ मंत्रं प्रति
पक्षोमः प्रतिपत्पथि रुद्रुतः ॥ विभ्रष्टेष्टि वैश्वानरी पुनः संधान कर्म च ॥ ३१ ॥ द्विभायार्गिद्वयासं
गः सपत्नीनाम्नानंतथा ॥ अथान्हिकं चाग्र यणमवरोहविधिस्तथा ॥ ३२ ॥ नवग्रहमखश्चैव ग्रांति
गार्गापतीतिथा ॥ अतुग्रांति रथो गंभाधान पुंसवनंततः ॥ ३३ ॥ सीमंतोन्नयनश्चैव विष्णुवत्याभि
षेचने ॥ इति प्रसवमंत्राश्च चक्रव्यूहस्य दर्शनं ॥ ३४ ॥ जातकर्मतंतः षष्ठीपूजनं नाम कर्म च ॥ आरात्रि
काश्रियोपश्वाच्चंद्रसूर्याभिदर्शनं ॥ ३५ ॥ उपनिष्क्रमणं कर्णवेधोन्नप्राशनंततः ॥ वर्षे वर्षे च कर्त्त
व्यं मांके देयादिपूजनम् ॥ ३६ ॥ पादित्रयोदशो होमश्चूडाकरण कर्म च ॥ अक्षरग्रहणं पश्चान्

प्र.
४

मौंजीबं धविधिस्ततः ॥ ३७ ॥ मौंजीबं धाञ्चतुर्येन्द्रिपत्ता इत्यच एज नं ॥ तदेव मे धा ज न नमित्यापस्तं वभा
षितं ॥ उपाकर्मोत्सर्जनारम्यः श्रावणो होम एव च ॥ वेदव्रतानि च त्वारी सद्देवोत्सर्जनानि च ॥ ३८ ॥ गोदानाः
ख्यस्मात्तं च गोव्रतवर्णनियः ॥ अज्ञानाद्यदि बोद्धाहः प्रायश्चित्तं न तथैव च ॥ ४० ॥ कृष्णाङ्गणो होमो च
ततः ह्यङ्गादिलक्षणं ॥ गोदानं कपिलादीनां तथा साधारणव्रते ॥ शान्तिकर्मणि वक्ष्यामि सर्वाणि प्रशं
तये ॥ गोमुखप्रसवाख्यां ह्यङ्गांतिकर्मार्थं दर्शयामास ॥ ४२ ॥ मूलनक्षत्रज्ञाशान्तिराश्वमेधाशान्तिरेव च ॥ ज्ये
ष्ठाशान्तिर्गङ्गाशान्तिर्वैद्युतिव्यतिपातयोः ॥ संक्रांतौ ग्रहणशान्तिः सूर्याच्चंद्रमसोस्तथा ॥ शान्तिर्यम
कज्ञातानीपुत्रकामेष्टिकर्म च ॥ ४४ ॥ पुत्रप्रतिग्रहविधिरथैकोदरजन्मनां ॥ विवाहनिर्णयस्तस्य
निषिद्धसमयस्तथा ॥ ४५ ॥ तत्र देशविभागोपिविरुद्धग्रहशान्तिकं ॥ विवाहार्थं च कुंटानां लग्नादी

नांविचारणा ॥ ४६ ॥ जन्मक्षेत्रवेधवेनाशशुभताराविचारणं । तरुपुत्रविधिश्चैवविवाहेपितृतीयक
४७ ॥ अर्कदृष्टेणसार्धंतृतीयं पाणिपीडनं । तुप्तसंवत्सरस्यापिरुक्षणं वर्जमेव च ॥ ततोधिमासं
सर्पक्षयांदृष्ट्यतिरुक्षणं ॥ तत्रवर्ज्यविधीन्वक्ष्ये प्रसंगान्नद्रुतं ब्रूते ॥ अर्धोदयस्य कल्प्यापि दुर्लभत्वा
दिहोच्यते ॥ ५३ ॥ ग्रहणे वेधशान्तिश्च पट्टीसरटयोस्तथा ॥ अंगस्पन्दनशान्तिश्च तत्फलं विष्णुर्चिंत
नं ॥ ५४ ॥ दुःस्वनघ्नमथो वक्ष्ये चरादिरुतशान्तिकं ॥ आश्विन्यादिषु तारासुरोगोत्पत्तिर्यदा भवेत् ॥
॥ ५५ ॥ चरणे चरणे चैव दिन संख्या च कथ्यते ॥ सर्वतोभद्रचक्रं चरादिचक्रं - रापदं ॥ ५६ ॥ गेगानि
मुक्तांस्तस्मानं मन्युर्छांतिकं पौष्टिकं ॥ वास्तुकप्रकरणं वक्ष्ये ग्रहस्यापि प्रवेशनं ॥ ५७ ॥ तद्गगवास्तुकमार्
विग्रहोक्तं च यथाविधिः ॥ वाटिकावनवास्तादिप्रासादे च वास्तुकर्म च ॥ ५८ ॥ अथोच्यते तद्गगादिप्रति

हासार्चकामिका ॥ आह्निकं च ततो वक्ष्ये स्नाननित्यक्रियादिकं ॥ हरविष्वादि कानां च प्रतिष्ठापूजनादिकं
 स्वादिशान्तिः सर्पबलिरीक्षणबलिकर्म च ॥ तथा च गेदकमापि सपत्नीनाशनं तथा ॥ अद्रुतोत्पातशान्ति
 श्वपूर्वखंडे प्रकीर्तितः ॥ इत्तरेषां दशं कर्मपित्तमेधः प्रकीर्त्यते ॥ अथान्नब्रह्ममेधोवाप्रोक्तो ब्रह्मदशं
 नृणां ॥ नागं यथा बलिं सर्पं बलिकर्म तथोच्यते ॥ प्रायश्चित्तं च मरणोत्पन्नं तर्पणी प्रसूतयोः ॥ ६३ ॥ एत
 स्वलासूतकिनोर्मृते दुष्टेष्वनेहसि ॥ योगे त्रिपुष्करे प्रायश्चित्तं वै पंचकोट्युत ॥ ६४ ॥ त्रिपत्नारामजोत
 च दहः पल्लवस्तथा ॥ ओषोषनाग्निविष्टे प्रायश्चित्तं मनोकथा ॥ ६५ ॥ अग्निभेदप्रकाराश्च वि
 विधेष्टिः स्तथैव च ॥ आग्नेः च त्रिर्णयं वक्ष्ये यथादिविचारणं ॥ दृष्टादिकं च गेदकं दशानानि
 च क्रमात् ॥ ६७ ॥ पित्तमेधमेधोवक्ष्ये दशगान्नं दशादिकं ॥ पत्यासंदेवगमनविधिं वक्ष्ये यथाकृतवत् ॥

एकादशदशत्यंचरुषोत्सर्जनमेवच॥आध्यानिघोरुशादित्यवसुरद्रगणेःसद॥आद्यंचवाविंकंशा
दुंसपिंडीकरणंतथा॥सापिंड्यरुतिकात्कोक्तिःस्त्रियाःसापिंड्यनिर्णयः॥७०॥गोदानवेतरण्याश्च
विशेषेणभिधीयते॥प्रपितामहपाथेयंथादुंदूदशमेदिने॥पुण्याद्वाचनंतत्रपाथेयंचत्रयो
दशे॥नित्योदकुंभआध्यानिचानुमोसादिकंतथा॥७१॥द्वितीयवार्षिकंआध्यानित्यआध्यानंतथोच्यते।
मासिआध्यानिधानंचाप्येकाआध्यामेवच॥७२॥पितृयज्ञविधानेनअमाआध्यायथोक्तवत॥एको
द्विष्टंतथाआदंप्रातिसांवत्सरंतथा॥अग्नौकर्णपातादौप्रायश्चित्तंचगद्यमते॥तथान्येथादुंकात्
श्चस्मृत्युक्तासार्वकामिकाः॥अमातिस्रोएकादश्विःरुष्मपक्षोयनद्वयं॥द्रव्यंनाराक्षणसंपत्ति
विषुवत्सूर्यसंक्रमः॥व्यतीपातो गजछायाग्रहणंवंद्रसूर्ययोः॥७६॥युगादयोयुगांताअमन्वा

३८

६

दयश्चतुर्दश। दाने श्रद्धे च कृपा श्रद्धे श्रयोक्तास्तवेधति ॥ ७७ ॥ म। हापातो नवान्नाशः सूर्यस्यादां प्रवेशनं नवा
दकं सूर्यगानमभित्तापोयदा भवेत् ॥ ७८ ॥ आदुकात्म इमे प्रोक्ताः सप्रवेशाः सलक्षणाः ॥ निषिद्धकालाश्च
दुस्यविहितश्च तथापरे ॥ आदुं महालयं चैव गयाश्चार्धचतीर्थं जं ॥ संक्रांतेश्च स्वरूपोक्तिः संक्रांत्या नयनक
मः ॥ तद्देहोपुष्पकालादिकलं च वारिकीर्त्यते ॥ महापतस्य चोत्पत्तिर्दध्यं जलप्यादिकर्म च ॥ शान्तिकं पौष्टिकं चा
न्यदितिकर्म विचिच्यते ॥ बाहुल्यात्कर्मणा मश्रुयुक्तमपि न दोषहेत् ॥ इति पूर्वप्रश्नं सति क्षमध्वं मम स
ज्जनाः ग्रंथावतारहारो यं ग्रथितः कर्ममोक्तिः केः ॥ विराजतां सतां केनेति तां तो ज्वलदर्शनः ॥ ९३ ॥ अ
ज्जिनच्छ्रीपुरुषोत्तमो यं श्रीविश्वनाथं श्रुतिकर्मपारगः विश्वप्रवाशाभिधपः दृतोततर्हते चरानुक्रम
णविधीनं ॥ अथोदगयने शुक्ले पक्षे पुण्याहनामस्तु ॥ कालेषु सकलं पित्र्यं पक्षे सिते तरेनेमिति

केनिमित्तेसत्यक्तेकालेविरोधिनी॥दिनोवभजेनवधापुण्यादाय्युज्जोडाकाः॥न्योतिःशास्त्रोदितान्ये
चनक्षत्राणिविदुर्बुधाः॥कूरत्तुग्नादिसंशुद्धंमुद्रतेशुभकर्मणां॥३॥तत्रोदोसककसाधारणपुण्या
दवाचनंवश्यते॥शुभेदनिग्रहेमंडपेवान्वतुहस्तप्रमाणेचतुरस्त्रवेद्यांरचितशुद्धरंगवत्यामाच
दूतोरणयांमंगलद्व्यानुलितेशुद्धावहतवाससीपरिधायभद्रासुनोपविष्टोकमाधिकागिणोप
रतोक्षतपुंजद्वयेकलडाद्वयनिधायतदपरिपलुचेषुतंदुलपुगीफलतांबुलहरिद्रागुदयुतंकोस्य
पात्रद्वयनिधायप्राणनायम्याद्येत्यादितथिथ्रवणांतविवादाद्यधमुककर्मकर्तुंतदादोगणेश
वरुणपूजनंकरिष्यइतिसंकल्प्य॥उत्तरकलरोगणेशदक्षिणोवरेण॥स्वस्तिवाचनमादौकुर्यात्॥
मंग्लारकेस्तसर्वत्रतिष्ठेदुत्तरतःसदा॥संस्कारयःपुरुषोवापिस्त्रीवादक्षिणतःसदा॥भद्रंकर्णे

भिः शृणुयाम देवाः भद्रं पश्येमाक्षभिर्यज्ञत्राः ॥ स्तिरे रंगेस्तु ह्वांसः स्तनूभिर्व्यंशो मदेवहितं यदायुः ॥
 स्वस्तिन इन्द्रो रुद्रश्च वाः स्वस्तिनः पूषा विश्ववेदाः ॥ स्वस्तिनस्तादृशो भरिष्टनेमि स्वस्तिनो रुद्रस्यतिदे-
 र्धोतु ॥ स्वस्तिनो मिमीतामश्विना भेगः स्वस्ति देव्यादितिरनर्वाणः ॥ स्वस्ति पूषा अस्मरौ दधातुनः स्व-
 स्तिद्यावा एथिवीमृचेतुना ॥ स्वस्तये वायुमुपन्न वामदेसो मं स्वस्ति भुवनस्य यस्य सतिः ॥ रुद्रस्यति-
 सर्वगणं स्वस्तये स्वस्तये आदित्या सो भवंतु नः ॥ विश्वे देवानो अद्यास्वरत्नये वेश्वा नरो वसुरग्निः स्व-
 स्तये ॥ देवा अवंतु भवः स्वस्तये स्वस्तिनो रुद्रः पातंद्रसः ॥ स्वस्ति मित्रावरुणा स्वस्ति पथ्ये देवति ॥ स्व-
 स्तिन इन्द्रश्चाग्निश्च स्वस्तिनो अदितेष्टुधि ॥ स्वस्ति पंथो मनुचरे मसूर्या चंद्रमसा विव ॥ पुनर्दंरुता घ्नता
 ज्ञानता संगमेमहि ॥ स्वस्त्ययनं तादृशं भरिष्टनेमि मद्रुतं वायुमंदेवतानां ॥ अस्मरघ्नमिंद्रसस्वसमस्त

वृंदे घणो नावमिगारुदेम ॥ अं ह्रीं मुचमांगिरसंगयंचस्वस्त्यात्रेयंमनसाचताक्ष्यं ॥ प्रयतपाणिःशर
णं प्रंपद्येस्वस्तिसंवाधेध्वभयंनोअग्न ॥ ॥ इतिस्वस्तिसंवाचनं ॥ गणेशप्रार्थनंनथा ॥ समुखश्च
कंदतश्चकपिलोगज्ञकर्णिकः ॥ लंबोदरश्चविकटोविघ्नराजोगणाधिपः ॥ धूमकेतुर्गणाध्यक्षः शोभा
रुचंद्रागज्ञाननः ॥ चक्रतुंडःशूर्यकणोदिरं वःस्वंदरपूवकः ॥ दूरसूनुस्मापुत्रोबदृश्चविविनायकः ॥ भिन्न
दंतःसिद्धगणपतर्नामानिचक्रमात् ॥ एकविंशतिनामानियःपठेछणुग्राहपि ॥ विद्यारंभेविवाहे
चेत्यादिपठित्वा ॥ ॥ अं गणानां त्वांगणपाति ॥ हवामहे कविकवीनामृपमश्चवस्तमं ॥ इत्येवराजं ब्रह्म
णा ब्रह्मणस्पतआनःशृण्वन्मृतिभिःसीदसादनं ॥ इतिवामकलङ्कोगणेशंमावाह्य ॥ अं इमं मेवरणः
शुधीहवमद्याचमृदय ॥ त्वामेवस्युराचके ॥ इतिदक्षिणेवरणमावाह्य ॥ गणेशवरणाभ्यांनमोध्या

ना साहना सनपाद्याच्यचि मनीयस्मानवस्त्र धूपदीपने वेद्यासनतां वृत्तपुगी फलानिषोडशोपचार
 न्यरिकल्प्य ग्रामि इति पूजयेत् ॥ इति गणेशपूजा ॥ अथ पुण्याद्वाचनं ॥ प्राणानायम्यतिथ्युत्सव
 नां तेस्य कुमारस्य विवाहादिकर्म कर्तुं ते दंगत्वेन मंदपदेवता पूजनां कुतर्पण प्रोक्षण प्रति सरडा वाच
 नमात्तका पूजन नां दीमुखे देवता समाराधनानि कर्तुं तद्दो दोभु ध्वर्थं रु ध्वर्थं शांत्यर्थं मभ्युदयार्थं
 च ब्राह्मणैः सदस्वस्ति पुण्याद्वाचन मंदकारण्ये ॥ ॐ पुण्याद्दं दीर्घमायुरस्त ॥ शिवा आ पः संतु ।
 सोमने स्यमस्तु ॥ अक्षतं चारिष्टं चास्तु ॥ इत्युक्ता कलश प्रशंसां कुर्यात् ॥ विश्वकर्मन्समागच्छ देव कभ्य
 पनेन्दन । कलशो वारुणस्त्वेको विन्यस्यो यागमंडुपे ॥ त्वया यं कलशो देवः पारावारादरे प्रभा ॥ अमृतः
 स्थापनार्थाय निर्मितो विश्वकर्मणा ॥ कलां कलां हि देवानां गृहीत्वा परमेष्ठिना ॥ निर्मितो नृकलशिते कल

शस्तेन मोच्यते ॥ ककुडास्य मुखे विष्मं कंठेरुद्रः समाश्रितः ॥ मूले तत्र स्थितो ब्रह्मा मध्ये मातृगणाः स्मृताः ॥
कुक्षौ तु मातृगणः सर्वे समक्षीपावमंधरा ॥ ऋग्वेदोथ यजुर्वेदः सामवेद इत्यथैव च ॥ अथर्वाचां गणसहिताः क
कुक्षं पूरयन्ति मम ॥ अष्टादश पुराणानि स्मृतयः शास्त्रसंग्रहः ॥ गंगा च यमुना चैव चंद्रभागा सरस्वती
अर्जुनी गोमती चैव नर्मदा च महानदी ॥ कावेरी तुलसी च तोषी गोदा वरीति तथा ॥ ताम्रपण्डिपयोस्ती च
सरयुर्गंडकी तथा ॥ विन्ध्यपादोद्भवा याश्च श्रीशैलाद्या विनिर्गताः ॥ प्रभासः पुष्करं चैव नैमिषं च हिमा
लयः ॥ वेदेष्वरस्त्रिभुवनं च गंगा सागरसंगमाः ॥ अर्बुदं हेमवांश्चैव मानसं च माहासनः ॥ पृथिव्यां या
नि तीर्थानि कलशोत्तानि संतुवे ॥ अश्विंशंतिश्च पुष्टिश्च गायत्री च यवस्थिता ॥ विश्वकर्मन्समागच्छद्वा
करसुमप्रभो ॥ स्वहस्तेन त्वया कुंभो विन्यस्यो यागमंडपे ॥ ब्रह्माद्या देवताः सर्वास्तपयश्च तपोधनाः ॥

पत्र.

गंगाद्याः सरितः सर्वाः सप्तबेकुलपर्वताः ॥ तिष्ठन्तुकलत्रे सर्वे यावद्यज्ञः समाप्यते ॥ वरुणे वायुसोमो बभ
वाद्याः पालयन्ति मम ॥ सर्वे समुद्राः सरितस्तोयानि जलदानदाः ॥ आयांतु मम शोभ्यथं देवितः क्षयका
काः इति ॥ ३५ ॥ अर्चत प्रार्चत प्रिय मे धामो अर्चत ॥ अर्चन्तु पुत्रका इतपुरं नष्टं ध्वर्चत ॥ इति दूरत्वा क्षतौ दि
प्रानभ्यर्च्य ॥ गंधद्वारं दुराधर्षा नित्यपुष्टां करिषिणी ॥ ईश्वरीं सर्वभूतानां तामिहोपकृये श्रियं ॥ इ
ति गंधं दत्वा ॥ आयने तेषां यणे दूर्वा रोहंतं पुष्पिणीः ॥ हृदोश्च पुंदरीकाणि समुद्रस्य गृह्णामि ॥ इति पु
ष्पाक्षतान् दत्वा ॥ गंधाः पांतु पुष्पाणि पांतु ॥ सुमंगल्यं चोस्तु ॥ प्रजापतिः प्रीयतां ॥ नृणां तिरस्तु ॥ ये हस्ता
सर्ववदक्रिया करणकर्मा रंभाः शुभाः शोभनाः प्रवर्तन्ते तमहमोकारमादीरत्वा भवद्विरनुज्ञातः पुण्यं
पुण्या हं वाचयिष्ये ॥ वाच्यतां ॥ यज्ञमानः ॥ भद्रं कर्णेभि रिति ॥ देविणो दा देविणामस्तुरस्य देविणो दाः

सनरस्यत्रयं सत॥ द्रविणोदावीरवतीमिषं नो द्रविणोदागुसते दीर्घमायुः॥ सवितापश्चात्तात्तावितापु रस्ता
त्सवितोत्तरात्तात्सविताधरात्तात्॥ सवितानः स्रवतु सर्वतातिः सवितानो रासतां दीर्घमायुः॥ नवोनवोभ
वति ज्ञायमानो न्द्रां केतुरखसामेत्यग्रं॥ भागं देवेभ्यो विद्धात्यायग्रचंद्रमास्ति रते दीर्घमायुः॥ आप रुंदं
तु जीवसे दीर्घायुत्वाय वर्चसे॥ यस्या हृदा कीरिणा मन्यमानो मर्त्यं मर्त्या ज्ञोद्दीप्तिमि॥ ज्ञात वेदो यशे अस्मा
सुधे द्विप्रजाभिर्गते अमृतत्वमश्यां॥ यस्मै त्वं स्रवते ज्ञात वेद उलोक मग्ने वृणवस्यो नं॥ अश्विनः स पुत्रि
णो दीर्घं तं गो मंतं रथिनं शते स्वस्ति॥ संत्वा सिंचामि यजुषा प्रजामायुर्धनं च॥ दक्षिणं कलुशं गृहीत्वानम
स्तुत्य पात्रांतं गुं चित किंचित उदकं तिनयेत्॥ दीर्घमायु रस्तु मनः समाधीयतां॥ समाहित मनसः समर्पित प्र
त्युक्ते॥ प्रसीदंतु भवंतः॥ सभ्याः॥ प्रसन्नात्मः॥ यज्ञमानः॥ उगातिस्तु पुष्टिरस्तु तुष्टिरस्तु रुष्टिरस्तु अविघ्न

मस्तु. आयुष्यमस्तु. आरोग्यमस्तु. स्वातिशिवंकर्मास्तु ॥ कर्मसमृद्धिरस्तु. पुत्रसमृद्धिरस्तु. वेदसमृद्धिरस्तु.
 गात्रसमृद्धिरस्तु. ॥ धनधान्यसमृद्धिरस्तु. अदरदरभिरुद्धिरस्तु. ॥ इष्टसंपदस्तु. ॥ बद्धिः. अग्निपुत्रिरसनः
 स्तु. यस्यापंत्यतिदूतमस्तु. ॥ अंतः. य इष्टयस्तदेस्तु. ॥ शुक्रांगारकुबुधचूदस्पतिशूनैश्वरादकेतुसोमरा
 दित्ताग्राहित्यपुरोगाः सर्वे यदाः प्रियंतां. तिथिकृष्णमुहूर्तजनमनक्षत्रदिग्देवताः प्रीयंतां ॥ पुनर्बद्धिः. ॥ अं
 म्यंतु घोराणि. शम्यंतु पापानि. शम्यंतु ३. पुनरागत्य. शुभानिवर्धंतां. शिवाभापः संतु. शिवाज्जनवः
 संतु. शिवाश्रीषधयः संतु. ॥ शिवावनस्पतयः संतु. ॥ अहोरात्रेशिवे स्यातां. ॥ इत्येकैकर्मण्याविघ्नमस्तु. ॥ उत्तरे
 त्तरमदरदरभिरुद्धिरस्तु. ॥ उत्तरेत्तराः शुभाः शोभनाः क्रियाः प्रवर्तंतां. ॥ अग्निपुरोगाविश्वेदेवाः प्रियं
 तां. ॥ महाश्वरीपुरोगामातरः प्रीयंतां. ॥ श्रीविष्णुपुरोगाः सर्वे देवाः प्रि. इंद्रपुरोगामरुद्राः प्रीयंतां. ॥

बंमिष्टपुत्रो गच्छति गणाः प्रि० आदित्यपुत्रो गच्छति सर्वश्रेष्ठः प्रि० श्रुत्य यश्च छंदः स्यात्तायां वैदायज्ञादक्षिणाश्च
प्रि० ब्रह्म च ब्राह्मणाश्च प्रि० ब्रह्म विष्णु महेश्वराश्च प्रि० श्रुत्वा मेधे प्रियेतां । प्रीयतां भगवान्नारायणः प्री
यतां । भ० स्वामी मद्भासेनः प्रि० भ० पिता मद्भासेनः प्रि० भ० प्रपिता मद्भासेनः प्रि० ॥ सत्या आशिषः संतु ॥ इत्यादिवा
क्यैरहं कर्त्तव्यं नीय कर्त्तव्यं पूर्ववन्ति धाय वदेत् ॥ पुण्याहं कर्त्तव्यं वाच्यं । वाच्यतां ॥ संभ्याः । उद्गाते वशकु
नं सामगायमि ब्रह्म पुत्रे देवरावनेषु शः ससि ॥ रुषे ववाजीशि शुभतीर्षाया सर्वतानः शकुने भद्रमावे
दविश्वतानः शकुने पुण्यमावेद ॥ यज्ञमानः ॥ यज्ञया यज्ञति प्रतिर्वया न्या पुण्ये वलक्ष्मीः पुण्यामे वलक्ष्मी
० संभावयति पुण्यां लक्ष्मीं संस्कुरुते ॥ उभये । यत्पुण्यं नक्षत्रं तद्गुणं तदप्युप ॥ यदा वै सूर्य उदे
ति अथ नक्षत्रं नेति । यावत्तितत्र हस्तं गच्छेत् । यत्र जघनं पश्येत् ॥ तीव्रं तिकुर्वीत यत्कारी स्यात् । पुत्र्य

हएव कुरते । ईतानिवा एतानि यमनक्षत्राणि । यान्येव नक्षत्राणि । नेषु कुर्वीत यत्करी स्यात् ॥ पुण्यादह
 वकुरत । यज्ञमानः ॥ ई पुण्याहं भवंतो ब्रुवंतु । सभ्याः ॥ ई पुण्याहं । एवं त्रिः ॥ यज्ञमानः ॥ ई स्वस्ति ये वायुमुप
 ब्रवामहे सोमं स्वस्ति भुवनम्यय स्थितिः ॥ इदं स्पृति सर्वगणं स्वस्ति ये स्वस्ति य आदित्या सो भवंतु नः ॥ उगादि
 त्य उदयनीयः पथ्ये वेति स्वस्ति य प्रयंति पथ्याः स्वस्ति मभ्युद्यंति स्वस्ति ये वेति प्रयंति स्वस्ति यद्यंति स्वस्ति यद्यं
 ति ॥ ई स्वस्ति न ईदः ॥ अहो देवा वसवः सोम्यासः ॥ चतस्रो देवी रजराश्रविष्ठाः ॥ ने यज्ञं पातुरजसः परस्ता
 त ॥ संवत्सरीणममृतं स्वस्ति ॥ मद्यं सदकुटुंबाय शुद्धि कर्मण मद्वाजनेन मस्कुर्वाणाया शीर्वचन मपेक्ष
 माणाया युष्मते स्वस्ति भवंतो ब्रुवंतु ॥ सभ्याः ॥ आयुष्मते स्वस्ति ॥ यज्ञमानः ॥ ई स्वस्ति भवंतो ब्रुवंतु ॥ सभ्याः
 ३ ई स्वस्ति । यज्ञमानः ॥ मद्यं सदकुटुंबाय शुद्धि कर्मण इति ते च तथा । पुनः ॥ मद्यं सदकुटुंबाय शुद्धि कर्म

ण इति ते च तथा । पुनः ॥ म स्य स ह कु दं वा य श्रुति ॥ न भ्युत्क्रमेण इति । ते च तथा ॥ यज्ञ मानः ॥ ईदं ध्याम
स्तोमः स नु याम वा ज्ञ मानो मंत्रं सरथे दो पयात ॥ पुशो न पक्षं म धु गो षं तरा भूतां गो भिश्चिनोः काम म
प्राः ॥ सर्वा म धि म ध्रु यामिति तं वे ते ज्ञ से व पु रस्ता त्व य भ व छं दो भि र्मे ध्य तो क्ष रै र्परि हा द्रा य त्रि या सर्व तो
द्वा द श दं परि भू य सर्वा म धि मा ध्वा न सर्वा म ध्वा नो ति य ए वं वे द ॥ अ ध्या स्म द्ये न म सो प स घ । मि त्र न्दे
वं मि त्र धे यं नो अ स्त ॥ अनू रा धा न्द वि पा व धं यंतः इ तं जी वे म श र दः र वी राः ॥ त्री णि त्री णि वे दे वा ना म्दो
नि । त्री णि छं दः ॥ सि । त्री णि स व ना नि ॥ त्र य इ मे लो काः ॥ अ ध्या मे व त क्षी र्य ए पु लो के पु प्र ति ति ष्ति । स धि
भ वं तो नु वं तु ॥ अ ध्ये तां ॥ अ धिः सं म धिः ॥ स्व स्ति पु ण्या दं स म धे र स्तु । व र्ष इ तं पू र्ण म स्तु ॥ गो त्रा भि
धिर स्तु । शां तिः पु ष्ति श्वा स्तु ॥ शि वः शि व म स्तु ॥ पु न र पि गो त्रा ह्म णे भ्यः शु भं भ व तु ॥ इ ति क ल श रू यं

गृहीत्वानमस्कृत्य कलशोदकां दूतीयकलशोदकेन नीयतस्मिन्नेव कांम्यपात्रे स्वस्तिपुण्याहवाक्यादिभिर्निन
 येत। अथाक्षतान गृहीत्वा ॥ शुचीरोदक्यामरुतः शुचीनां शुचिरेदिनोम्यध्वरः शुचिभ्यः ॥ अनेन मत्स
 रतसाप आयुश्च ज्ञानानः शुचयः पावकाः। अग्निः शुचित्रतनमः शुचिर्विप्रः शुचिः कविः शुचीरोच
 त आदृतः ॥ इदमेव शुचयस्तव पुत्रा भ्रातृन्त ईरते ॥ तव द्योतीः प्यर्चयः ॥ इति कांम्यपात्रस्थमुदकं पूजयेत्।
 एतोज्ज्वलं स्तवामशुद्धं ध्येन साधना ॥ शुद्धैरुक्थे वाचुर्ध्वा सं शुद्ध आशीर्वा नमस्तु ॥ इदं शुद्धो न आगच्छि
 शुद्धः शुद्धाभिरुतिभिः ॥ शुद्धोरयिनिधारय शुद्धो मम ह्यसोम्यः ॥ इदं शुद्धो दिनोरयि शुद्धो रत्नानिदा
 शुधे ॥ शुद्धो रत्नाणि जित्तसे शुद्धो वाजं शिषाससि ॥ इति तल्लालमात्मोदय ॥ समुद्रज्येष्ठा इत्यादिभिर्मे
 त्रेयं ज्ञमानमभिषिञ्चेत् ॥ समुद्रज्येष्ठाः सलिलं ॥ अध्यात्पुनाना यंत्यनिविशमानाः ॥ इदं गोवाच्यं श्रीष्ट

भो ररादता आपो देवीरिदमामवन्तु ॥ या आने । व्याडत वास्ववन्ति खनि त्रिमा डत वायाः स्वयंज्ञाः ॥
समुद्रार्थायाः शुचयः पावकास्ता आपो देवीरिदमामवन्तु ॥ या साः राजा वरुणो याति मध्ये सत्यान्ते
अवपश्यं जनानां ॥ मधुश्रुत शुचयो याः पावकोस्ता आपो देवीरिदमामवन्तु ॥ या मराजा वरुणो
या स सोमो विश्वे देवाया सत्यं मदन्ति ॥ वैश्वानरो या स्वग्निः प्रविष्टः स्ता आपो देवीरिदमामवन्तु ॥
त्रायन्ता मिदु देवास्त्रायतां मरेतां गणः ॥ त्रायन्तां विश्वाभूतानि यथा यमरपा असत ॥ आप इदु ड
भेषज्जीरापो अमीव चातनीः । आपः सर्वस्य भेषज्जीस्ता स्तरेष्वन्तु भेषजं ॥ दस्ताभ्यां दशग्राभ्यां
निष्ठावाचः पुरोगवी ॥ अनामयितुभ्यां त्वाताभ्यां त्वापस्य शामसि ॥ इमा आपः शिवतमा इमाः
वस्य भेषज्जी ॥ इमा राष्ट्रस्य वर्धनीरिमा राष्ट्रभूतो मृताः ॥ याभिरिदमभ्यषिचत प्रजापतिः सोमं राजा

नंवरणं यमं मनं ॥ ताभिरद्भिर्गभिर्विचामित्वा महाराज्ञां त्वमधि राज्ञो भवेद् ॥ मह्यं तं त्वामदीनां सम्राजं च
 र्षणीनां ॥ देवी जनिव्यती जनिव्यती जनिव्यती जनिव्यती ॥ देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे श्विनोर्वाहुभ्यां पृष्ठो दक्षद
 भ्यामग्ने स्तेजसा सूर्यम्यवर्चसेन्द्रस्येन्द्रियेणाभिर्विचामि ॥ वत्साय श्रिये यज्ञा सेना घाय ॥ पुनरेभि
 र्विच्य ॥ पवमानः सुवेर्जनः ॥ पवित्रेण विचर्षणिः ॥ यः सोता स पुनातु मा ॥ पुनंतु मा देवजनाः ॥ पुनंतु मन बोधि
 या ॥ पुनंतु विश्व आयवः ॥ जातवेदः पवित्रवत् ॥ पवित्रेण पुनाहि मा ॥ शुक्लेण देव दीयत ॥ अग्ने कृत्वा कृत्स्नं रनु
 यत्ते पवित्रमर्चिषि ॥ अग्ने वितत संतरा ॥ ब्रह्म तेन पुनीमहे ॥ इभाभ्यां देव सवितः ॥ पवित्रेण सवेन च ॥ इदं ब्र
 ह्म पुनीमहे ॥ वैश्वदेवी पुनती देव्या गात ॥ यस्यैव ह्यीमन्नुवावीत पृष्टाः ॥ त्वामहंतः सधमा खेषु ॥ वयसं स्या
 मपतयोरर्याणां ॥ वैश्वानरो रश्मिभिर्मा पुनातुः ॥ तः प्राणेने विगमयो भूः ॥ द्यावा पृथिवी पयसा पयोभिः

कृतावरीयति येमापुनीतां ॥ बृहद्भिः सवितस्तु ॥ वर्षिष्ठे देवमन्मभिः ॥ अग्नेर्दक्षैः पुनाहिमा ॥ येन
देवा अपुनत ॥ येनापो दिव्यं कुरुः ॥ तेन दिव्येन ब्रह्मणा ॥ इदं ब्रह्म पुनीमहे ॥ यः पावमानीरध्येति ॥ स
षिभिः संभर्त रसं ॥ सर्वं सपूतमश्नाति ॥ स्वदितं मातरि श्वना ॥ पावमानीर्यो अध्येति ॥ सृषिभिः संभ
र्त रसं ॥ तस्मै सरस्वती दुद्वे ॥ क्षीरं सर्पिर्मधूदकं ॥ पावमानीः स्वस्य यनीः ॥ सुदुघादिपुयस्वतीः ॥
सृषिभिः संभर्तोरसः ॥ आदरेण श्वमृतं दितं ॥ पावमानीर्दिशंतु नः ॥ इमं लोकं मथो अग्रमे ॥ कामान्स
मर्दुर्यंतु नः ॥ देवीर्देवैः समाभृताः ॥ पावमानीः स्वस्य यनीः ॥ सुदुघादिघृतश्रुतः ॥ सृषिभिः संभर्त
रसः ॥ आदरेण श्वमृतं दितं ॥ यत्तदेवाः पवित्रेण ॥ आत्मानं पुनते सदा ॥ तेन सदस्वधारेण ॥ पाव
मान्यः पुनंतु मा ॥ प्राज्ञापत्यं पवित्रं ॥ शतोद्यामं हिरण्यं ॥ तेन ब्रह्मविदो वयं ॥ पूतं ब्रह्म पुनीमहे ॥

प्र.

१४

इंद्रः कनीतीस दूमा पुनातु ॥ सोमः स्वस्त्या वरणः समीच्या । यमो राजा प्रमृणाभिः पुनातु मा ॥ जात वेदामूर्ति
यंत्या पुनातु ॥ इत्येताभिर्मार्जयित्वा ॥ देवस्य त्वासवितुः प्रसवे । अश्विनोर्वा दूभ्यां प्रह्मो दस्ताभ्यां । अश्वि
नोर्भेषज्येन । ते ते तेज हवर्चसा याभिषिंचामि ॥ देवस्य त्वासवितुः प्रसवे । अश्विनोर्वा दूभ्यां । प्रह्मो
दस्ताभ्यां ॥ सरस्वत्ये भेषज्येन ॥ वीर्याया भ्राघायाभिषिंचामि ॥ देवस्य त्वा । अश्विनोर्वा दूभ्यां प्रह्मो
दस्ताभ्यां ॥ इंद्रस्योदयेण ॥ श्रिये यशसे वलायाभिषिंचामि ॥ तच्छं योरादृणीमदे ॥ गातं यज्ञाय गातं
यज्ञपतये ॥ देवीः स्वास्ति रस्तु नः ॥ स्वस्ति मनुषेभ्यः ॥ उर्ध्वं जिगातु भेषजं ॥ शंनो अस्तु हि पदे ॥ शंचतुष्य
दे ॥ अंशान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ अथ यज्ञमानः ॥ स्वयं प्राच्यादिदिग्देवाः ऋतिजो मार्जयन्तां ॥ दक्षिणस्यादि
दिग्मासाः पितरो मार्जयन्तां ॥ प्रतीच्यादिदिग्देवाः । इवो मार्जयन्तां ॥ उदीच्यादिदिग्माप ओषधयो वन

स्पतयो मार्जयन्तां । उर्ध्वायां दिश्यन्तः संवत्सरे २ । पतिर्माज्जयन्तामिति व्युत्पत्तिः ॥ एते भ्यो वाष्पणे
 भ्यो लक्ष्मीनारायणस्वरूपेभ्यः स्वस्तिपुण्याहवाचनदक्षिणां दातुमुत्सृज्य इति संकल्प्य दक्षिणां दद्या
 त् ॥ वास्तोष्पते प्रतिज्ञानी ह्यस्मान् स्वावेशो अनमी वा भवानः ॥ यन्मम दे प्रतितं नो नुषस्व न एधि नुष दे शं
 चतुष्पदे ॥ वास्तोष्पते प्रतं रणो न एधि गयस्कानो गोभिरश्वेभिरिंदो ॥ अज रास रते मरुष्य स्याम पिते
 व पुत्रान् प्रतिनो नुषस्व ॥ वास्तोष्पते शग्मया मः सदा ते सक्षीमदिरण्वया गातुमृत्या ॥ आवः क्षेम उत
 योगे वरं नो यूयं पातः स्वस्तिभिः सततः ॥ ३ ॥ अमी वहा वास्तोष्पते विश्वारूपाण्या विभूना ॥ सर्वा सुडो वः
 एधिनः ॥ शिवः शिवं ॥ ४ ॥ एभिर्मन्त्रैः पुण्याहजलं मंडपमध्ये गृहमध्ये सर्वत्र प्रोक्षेत् ॥ श्रियेता तश्चिष
 आनिरियायोश्च यंबयो जज्ञिरिभ्यो दधाति ॥ श्रियं वसाना अमृतं तं मायनं भवंति सत्या समिता मितद्रो ॥

अथ य एवं वेदं तच्छ्रिया मादधाति संततमृचावषट्कृत्य संतत्ये संधीयते प्रज्ञया पशुभिर्य एवं वेद ॥ सप्रथमभा
मे गोपाय ॥ ये च सभ्याः सभासदः ॥ तानिंद्रियावतः कुरु ॥ सर्वमायुस्यासतां ॥ अद्देवुभिर्य मंत्रं मे गोपाय ॥
यमप्यस्त्रे विहाविदुः ॥ रचः सामानियजूंषि ॥ साद्विश्वा रमतासतां ॥ अनेनारात्रिकं विधाय ॥ सदम्रास्ते
तिब्राह्मणाः मंत्राश्चतान् द्युः ॥ ॥ इति पुण्याद्वाचने ॥ अजीजनद्वीपुर्लोत्तमोयं श्रीविश्वनाथं श्रेष्ठिक
र्ममान्यः ॥ विश्वप्रकाशमभिधपत्य तोतल्लतो समासं त्विह पुण्याद्वाचने ॥ ॥ ॥ अथ मंडपप्रतिष्ठा ॥ अघे
त्यादितिथिश्च वणांते अमुककर्मकर्तुमादौ मंडपदेवताप्रतिष्ठापूजनं करिष्ये इति संकल्प्य प्रतिष्ठां पूजनं च कु
र्यात् ॥ नंदिनी नालिनी मैत्रा उमा च पशुवर्द्धिनी ॥ आदौ नंदिन्येनमः ॥ इति आग्नेयस्तंभे षोडशोपचारैः पूज
येत् ॥ निकामेनिकामे कांडात कांडात् यावती रोषदां सर्वाः ॥ अप्संतश्च याः श्रिताः ॥ सर्वास्ता इष्टकाः कृता

उपकासदुघादपे॥ दधिक्राव्यास्त्रिरोभव॥ णभिस्त्वचारे मेरुपदेवतानंदिनीप्रियतां॥ एवं नैऋत्यां स्तू
णायां नलिनीं पूजयेत्॥ एवं वायव्यां मेघां॥ ऐशान्यां पशुवर्धिनीं मुमां पूजयेत्॥ मध्ये उपरिज्ज्वाणं।
ब्रह्मज्ञानमिति॥ अबोवास्तपुरुषं वास्तोष्यत इति मंत्रेण पूजयेत्॥ वास्तोष्य नमस्तेस्तु भूशय्याभिर
तं प्रभो॥ मद्गृहं धनधान्यादिसमृद्धं कुरु सर्वदेति प्रार्थयेत्॥ ॥ इति मेरुपदेवता पूजनं॥ अथांकुरार्प
णविधिः॥ चूडावरणमारभ्य कार्यं चैवांकुरार्पणं॥ अयुग्मेन्द्रादिवेचस्यात्पूर्वद्युः सद्यप्येव वा॥ अंकुर
र्पणमिच्छति पूर्वाण्डेवानरात्रिवा॥ आरंभे चैवांकुराणानुपुण्यादं शुद्धं भूतले॥ पालिकाः पंचवल्मीकमृत्ति
कागोमयान्विताः॥ बिल्वं शिरीषमप्यस्यंदुर्वा चैव श्वेतसूत्रकेः॥ मूले बध्वा मध्यं पुरंदरशिखापरसोम्वके
। दिक्षु स्थाप्या वहेता सुविष्टरेषु स्वनामभिः॥ नवभिः सप्तभिर्दभैः पंचभिर्वापि विष्टरः॥ सूत्रेण परि

वीतः स्यात्सर्वकर्मसु सर्वदा ॥ गणवादिभ्यो ह्यतिभिः रत्नाब्रह्मचतुर्मुखो ॥ प्रजापतिं हि रण्या दशर्भं वाञ्छि-
 शीपती ॥ इदं शतकृतुमथो यमवेयं त्वतावपि ॥ पितृधर्मपतीत्येतो वरुणं च प्रचेतसं ॥ सरूपमप्यति चैव त-
 थाग्निशिशाकरं ॥ इदं चैवोषधीशं च आपोदेण्यपावने ॥ मार्जने पूजयित्वा च नमो तैरित्युपस्थि-
 तिः ॥ दिग्गपतिं नमस्यामि सर्वकामफलप्रदात ॥ कुर्वंतु सफलं कर्म कुर्वंतु सततं शुभं ॥ इति प्रार्थ्य ॥ दिशां पत-
 य उन्नेरेकमण्यविघ्नप्रसादयं न्विति ब्रूयात् ॥ ततो बीजावापः ॥ तिलमुद्गयवर्षादिमर्षपात्रे नृपय सोक्षितान्
 याज्ञाता इत्यभिमंत्र्य तासु बीजा निवापयेत् ॥ पिता विराजामंत्रैः स्तुत्रब्रह्मजज्ञानमित्तच ॥ त्रातारमिंद्रमिंद्र-
 वो योस्य को ह्य इमं यम ॥ इमं मे तत्त्वायामीति सोमो राजा धिमंत्रको ॥ निकाम इति सर्वत्र याज्ञाताः सिकताः
 क्षिपेत् ॥ गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकं ॥ गायत्र्येव तु गोमूत्रं गंधद्वारां तु गोमयं ॥ आप्यायस्ते

ति गोक्षीरं दधि-क्वा-व्योति गोदधि ॥ गोघृतं शक्रमसीति देवस्यत्वाकुरोदकं ॥ मिच्चैवं पंचगव्येन प्रणवेनापि
धाय च ॥ आकर्मारंभक्षितानामुद्गामोप्यावहायथा ॥ वकारात्प्रणवेनालोडयापि ॥ इत्यंकुरापेण विधिः
अथ प्रोक्षणप्रतिसरविधिः ॥ ॥ अथेत्याद्यमुक्कर्मकर्तुं तिरंगत्वेन प्रोक्षणप्रतिसरख्यकर्मणी करिष्य
इति संकल्पः ॥ तत्र प्रयोगः ॥ अं न प्राशनमारभ्य प्रतिसरविधिः स्मृतः ॥ श्रुतिं तं दुत्तरं पूर्णं सतां ब्रूतं
संभूतिकं ॥ सपुगी फलदूरिद्रुतं तु मोर्णं तु कां स्पके ॥ नवरुत्वस्तगुणितं निधाय पुरतो बुधः ॥ आपो हिरण्य
वर्णोऽत्यग्निः सप्तभिर्गव्यं च ॥ पयमानानुवाकेन सूत्रं प्रोक्षेच्च कर्मिणं ॥ अग्निमिति शेषः ॥ अंगुष्ठोपकनिष्ठा
भ्यां शुद्धेन सदभस्मना ॥ अथ वक्त्रं चान्त्रं चिरमज्यविचंधयेत् ॥ विश्वे ज्ञाते तृचां संवधीयाद्दक्षि
णे करे ॥ अथ बां मे शूद्रमंत्रां स्त्रीणां रक्षामुना तयोः ॥ ललाटे च धनं ग्रंथो भूतिशेषं च निक्षिपेत् ॥ ॥

२७

२७

इति प्रोक्षणप्रतिमविधिः॥ अथ तत्र कर्मसमाप्तौ पंचमं हि दशमे हि वा कंकणमोचनं कुर्यात् ॥ विधाय पृ-
 र्ववत्सर्वं कंकमं चाट्टि सज्य वे । जस्वा कंकणमंत्रं च बृहत्सामेति रक्षयेत् ॥ कंकतो न कंकतो थो संती न कंकनः
 ॥ ग्राविति पुषी इति न्या अट्ट णा अलिप्तत ॥ कंकणं मोचयाम्य घ्न रक्षांतु न कदाचन ॥ मयि रक्षां विधाया भु-
 देव त्वंगच्छ कंकणं ॥ बृहत्साम पृर्ववत् ॥ ॥ इति कंकणमोचनं ॥ अथ मातृका पूजा ॥ आरुत्वा मातृयागं तु वे-
 दि कंयः समाचरेत् ॥ तत्रैकोधसमायुक्तं द्विंशमिच्छंति मातरः । मनुः ॥ कर्मादिषु च सर्वेषु मातरः सगणाधि-
 पाः । पूजनीयाः त्रयस्त्रेन पूजिताः पूजयंति चेति ॥ तत्र नामानि ॥ गौरी पद्मा ग्राची मेधा मा । वत्री विजया ज-
 या ॥ देवसेना स्वधा स्वाहा मातरो लोकमातरः ॥ हृष्टिः पुष्टिः स्तथा तुष्टिः रात्स देवतया सद ॥ शिवा संभृति सं-
 ज्ञा च प्रीतिः संनति रेव च ॥ अनसूया क्षमा चैव य देताः रुद्रिका मताः ॥ अक्ष्मादि माते रश्वाहा वलि माघ

प्रा.

समर्तयः॥ ब्रह्मीणी मातेश्वरी चैव लक्ष्मीः कोमारी चैव समीतथा॥ वाराही च तथेन्द्राणी चामुंडा चामातरः॥
अणिमामहिमा चैव गरिमा लघिमा तथा॥ प्राप्तिं काम्यमिच्छितं च शितं चाष्टभूतयः॥ सरस्वत्या सह
ह्याभवानीशं करस्तथा॥ लक्ष्मीनामग्र्येणः पूज्यो लोकपालादिभिः सह॥ गणेशादुर्गा वाय्वाख्या काशीन
चंद्रममं बुध॥ नवग्रहास्तथा पूज्या साधिप्रत्यधिदेवताः॥ पतिचाक्षतपुंजे पुष्ठापयित्वा यथाक्रमं॥ व
स्त्रेर्गंधे धूपदीपेनैवैद्यैर्दक्षिणादिभिः॥ पुगीफलैः सतांबूलैर्भक्त्या मातृः प्रपूजयेत्॥ वसोः पवित्रमं
त्रेण वसो धीरांतु कारयेत्॥ हृतेन धाराविषमाः प्रार्थनां चैव कारयेत्॥ वसोः पवित्रमसि शतधारं वसोः
पवित्रमसि सहस्रधारं देवस्त्वासविता पुनातु वसोः पवित्रेण शतधारेण सुखा॥ ॥ पुंजत्रेज्ञातेषु छिदिनेषु
ऽप्याश्वे बहिमातरः॥ षष्टिका देवतास्तत्र केणिकाष्टिकादिभिः॥ रुसरात्रेश्वोपचारैः पुष्पमालादिव

वि. प्र.

१८

स्मरैः प्रणवादि व्याहृतिभिर्नमो ते नमो मभिः पृथक् ॥ पित्रोर्बालस्य रक्षा स्यादन्येषां च न संशयः ॥ गोर्वाः पुत्रो यथा
स्मरैः शिष्टं संरक्षिष्यया ॥ तथा ममाप्ययं बालो रक्ष्यतां यच्चिकेन मः ॥ रूपं देदित्तयं देहि भाग्यं भगवति देहि मे
॥ पुत्रान्देहि धनं देहि सर्वा कामांश्च देहि मे ॥ ॥ इति मातृका पूजा विधिः ॥ अथ इडावाचनं ॥ प्राणानायम्य अग्ने
त्यादिति श्रुत्वा नातेत्य कुमारस्या युष्माभिर्गृधये पश्यः विवाहाद्यमुक्तकर्म कर्तुं तदंगत्वेन श्व अभ्युदधिकं दे
वता कुलदेवतादिसमा राधनं कर्तुं अथ इडावाचनं करिष्ये ॥ सद्यो वा ॥ अष्टोपुगी फलान्यक्षत तैर्दुल्लसद्दितानि
कां स्पृशन्ने निधाय तिष्ठन् गृहीत्वा घंटादि वाद्यपुः सरः पितृदेवताद्या द्यानं कुर्यात् ॥ इडादेवद्वर्म नुर्यत्
नीर्हृदस्यतिरक्था मदानि इह सिष्य भूदेवाः गृज्जन्वाचः पृथिविमातमा माहिः सीर्म धुमानिष्यम धुजानिष्य
मधुवह्यामिमधुवदिष्यामिमधुमतीन्द्वेभ्यो वाचमुद्यासः शुश्रूषेण्यमनुष्येभ्यस्तम्मा देवा अचंतुः शोभा

येषितरोनुमदंतु ॥ इति पठित्वा देवाश्च पितरश्चागच्छत ३ । एवं त्रिवारं पठित्वा त्रिर्ब्रूयात् ॥ अथाष्टसंख्या
कृत्वा ध्वजोभ्यः पुगीफलानि दत्त्वा निमंत्रयेत् ॥ ॥ इति देवतापितृनिमंत्रणमिडावाचनं ॥ अथ द्वितीयेन्द्रिः
अभ्युदयिकं कुर्यात्सद्यो वा ॥ ज्ञातादिनां दिकरणं नामादिद्रुतभोजनं ॥ रक्षाबंधनमन्त्रादिचोक्तं घं कुर्यात्
मंच ॥ संकल्पो भोजनं चेति द्रुधानां दीचते त्रिधा ॥ गर्भाधानं विवाहं च सवनं ज्ञातकर्मणि ॥ नामोपाक्रमस्मा
ने पुत्रने पुत्रसमापने ॥ ब्राह्मणभोजयेदं ते वाचयेदाग्निः स्तथा ॥ मीमंतोन्नयने चैव मंत्रप्राशनचोक्तं
योः ॥ इषायने च गोदाने ॥ दाहवे च विशेषतः ॥ ततः प्राणानायम्य संकल्प्य कुलदेवतां प्रतिष्ठागंधपुष्पवस्त्र
धूपदीपनैवेद्याहमः पूजनं विधाय ॥ विवाहाद्यमुक्तकर्मकर्तुं तदंगत्वेनाभ्युदयिकं देवतासमाराधनं
कारिष्ये ॥ तत्र देवताः प्रपितामहीपितामहीमातरः नंदीमुखाः प्रपितामहपितामहपितरः नंदीमुखाः

मातुः प्रपितामहमातुः पितामहमातामहाः नां दी मुखः ॥ सत्यवसुसंज्ञकविश्वेदेवाः नां दी मुखः ॥ इति समा-
 राधनीयाः ॥ पीताक्ष नोदकं गृहीतासत्यवसुसंज्ञकैभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यः नां दी मुखेभ्यः ब्राह्मणद्वयं भोज-
 यिष्ये ॥ द्विगुण्येन वा तोषः ॥ इति ॥ उभाभ्यामत्र च रुधिः ॥ एवं प्रपितामही पितामही मातृभ्यः नां दी मुखेभ्यः
 प्रपितामहपितामहपितृभ्यः नां दी मुखेभ्यः प्रमातामहप्रमातामहमातामहभ्यः नां दी मुखेभ्यः ब्राह्मण २ भो-
 जयिष्ये ॥ इत्यष्टवर्गसंकल्पः ॥ अत्र अनेन द्वयं सांकल्पिको विधिः ॥ यदि पार्वणं कुर्यात्तदा पार्वणविधिरिति संकल्पं
 सग्येनेव सर्वं कुर्यात् ॥ दूर्वाभिर्बचेः पीताक्षतेर्वा सर्वत्र नां दी मुखेभ्यो देवेभ्यो देवा विप्रयोः सह
 मंत्रः पृथक् ॥ सग्यः क्षणः स्वाहा ॥ पाद्यप्राक्षुरगानुपवेश्योदगायवर्गः अर्चयेत् ॥ आसुनानिर्दक्षिण-
 तोदत्वा घ्यं दद्यात् ॥ तिलोसीत्यत्र यवासीत्यहः स्वाहा तत्र मंत्राः ॥ गंधाः कुंकुमादित धूपदीपवस्त्राणि हताः ॥

पात्राण्या धाय अग्नौ करणमंत्राः पुत्रः पुत्रः पुष्य इति कुर्यात् ॥ नां दी मुखेभ्यः पुत्रेभ्यः स्वाहेत्यादि। पुत्रेभ्यः
पुष्येभ्य इति। अथां नानि सोपस्कृताणि परिचर्य गायत्र्या प्रोक्ष्य दूर्वाक्षतानां दाय। सत्यवकं संतकं भ्यां
विश्वेभ्यो देवेभ्यः नां दी मुखेभ्यः इदमनं सोपस्कृतं अमृतस्वरूपं स्वाहा। एवं प्रपितामही पितामही मा
तृभ्यः इदं अंनं स्वाहा। एवं सर्वं दत्वा न्येभ्यो देवेभ्यः इष्टेभ्यश्च संकल्प्य कृतेनानेन नां दी मुखः पितरः
देवतश्च प्रियंतामिति ब्रूयात् ॥ ततः उपास्मै गायतामित्यादि। इदं नमद्रुवते इति च पठित्वा पाशानंदद्या
त् ॥ ततो भोजनेषु सक्तः ॥ चो देशे चतुर्षु मंडलेषु प्रागपवर्ग। दूर्वाकुरान् संस्तुयंत प्रनां दी मुखं विश्वे
देवाः प्रीणंतु प्रजापातः प्रीणातु। इति दक्षिणे मंडले मृत्वाग्रयोरदं कोनिनीय अनंतरे मंडले प्रपितामहः प्रीण
तु पितामहः मातरः प्रीणंतु ॥ इति तदुत्तरप्रागपवर्गं निनयेत्। एवमितरयोश्च। प्रपितामहाः प्रीणंतु ॥

पितामहाः पितरः प्रीणन्तु । इत्यप्रमातामहाः प्रमातामहाः मातामहाः प्रीणन्तु । अथ पार्वण्यस्तु इत्यक्षत
 वदरीमिश्रितोदमपिंडानस्वादातेनोदकवदेयात् ॥ पूर्ववदेषो न्नयेत् ॥ एष दध्यक्षतवदरीमिश्रितोदम
 पिंडः प्रपितामहेभ्यः स्वात्तनमः एवं सर्वत्र । अथ पिंडपूजाविधायोद्वास्य स्वस्तीत्युक्त्वा विप्रैश्चाचांतेषु दे
 क्षिणां दत्ते उवाच शिष्य इति । दाया यतामित्युक्तेऽपि उदाहरेद्दृष्ट्यादिमदंति सतं जप्त्वा देवेभ्यः संपन्नपितृ
 भ्यः संपन्नं स्वस्तीति कुर्यात् । संकल्पे तु आवाहनाग्नौ करणं पिंडं स्वधावाचनानि कुर्यात् ॥ तथा विश्वं दे
 वान्सत्यवसू न च यिता यथाविधिः । मातृश्राद्धं तु पूर्वस्यापि तृणं तदन्तरं ॥ ततो मातामहानां तु रुधो
 श्राद्धं त्रयं स्मृतं ॥ नां दीमुखे विवादे च प्रपितामहपूर्वकं । नाम संकीर्तं यद्विद्वानन्यत्र पितृपूर्वकं ॥ अस्म
 द्द्रूपं तिलाब्धं भानि पसव्यं स्वधांतथा ॥ नां दीमुखे त्यजेद्विद्वान् रुधुपूर्वं तु सर्वदेती ॥ यद्विजीवंतपितृकथा

द्वंद्वं कुर्यात् ॥ तदापितुः प्रविता मदादीन इदृश्य कुर्यात् । तथार्यभ्य एव पिता कुर्यात् । तेभ्यो दद्यान् पुत्रं कुरुते ॥
श्रुतीजनश्रीपुस्तोत्तमोयं श्रीवशुनाथं श्रुतिकर्ममान्यः ॥ विश्वप्रकाशभिधपद्यंतो तत्कृता च भूदभ्युदयं
च कर्म ॥ ॥ इति विश्वप्रकाशो नां दीमुखं ॥ अथ साधारणमग्निमुखं ॥ तत्र गृह्योक्तं कार्याणि उदगयनेऽथ
रूपक्षेपुल्यादेः पुज्यातिः श्राद्धं नक्षत्रेषु यज्ञोपवीती प्रदक्षिणं दक्षिणां गाचारं कुर्यात् पुरस्तादुदग्वोप
क्रमापवर्गोऽपि व्याप्य पक्षेपसंज्ञं दक्षिणतोपवर्गो निमित्तानंतरं नेमिमिका ननामान्नचोक्तोपवर्ग
नगोदानविवाहस्नानम् ॥ तत्पुंसवते पुपूर्वेद्युर्नां दीश्राद्धं कुर्याज्जातकर्माणि मयः प्रथमपालियद्वयं जीते
कर्मचोक्तोपनयने स्नानोपाकर्मव्रतानि लोकि के कुर्याज्जातनामान्नचोक्तानि स्त्रिया अपि दृष्टीमिथैव तत्
कर्मसु संकल्पानंतरमिथैव द्दिपोः संनदनं समिदेकप्रादेशाद्विप्रादेशाद्भ्यः स्त्रिः प्रादेशः पश्चिः स्त्री

प्र.
१

पाकवर्त्तविवाहोपनयनसमावर्तनसीमंतचोक्तगोदानप्रायश्चित्तेषुश्रम्याःपरिध्यर्थेहोमेसर्वत्रोभयतःपरि
षेचनमदितेनुमन्यस्तेविदक्षिणतःप्राचीनमनुमतेनुमन्यस्वेतिपश्चादुदीचीनंसरस्वतेनुमन्यस्वेत्युत्तरतःसा
चीनंदेवसवितःप्रमूवेतिरःसंतमुत्तरपश्चिमेचनेदितेन्वमंस्थःदेवसवितःप्रामावीरितिमंत्रसंनामःपैतृकेषु
समंतमेवतस्मीयत्राग्निः॥नदेतन्वदस्तमात्रंचतुरस्रंछंदिकंपिष्टादिभिःकृत्वातंचक्रुडोःप्राचीरदृक्
संस्थाउदीचीप्राक्संस्थास्तिश्रस्तिस्त्रोक्तेखात्तिस्त्रित्वाष्ट्रंशोध्यगोपमुत्तिच्यःभूर्भुवःसंब्रह्ममित्यग्निं
प्रतिष्ठाप्योत्तरेणान्यतोयमुपदध्यादेतक्षार्येनविद्यते॥अग्निमिक्ष्मलंरुत्य।संकल्प्यदक्षिणेनैरत्तग
धरेःप्रागुदगग्रेर्दभेरग्निंपरिस्तृणतिदक्षिणप्रागग्रेःपित्र्येषूत्तरेणाग्निंदर्भान्संस्तीर्यद्वंद्व्याविपात्रा
णिप्रयुनक्ति।द्व्यांज्यस्त्याप्रोक्षणपूर्णपात्रे।दध्मस्क्रवाविति।समोसाग्रेदभोःप्रादेष्टमात्रोपविशेष्टत्वा

द्विरनुमृत्य प्रोक्षणापात्रे निधाय प्रोक्ष्यापरेणाग्निं पवित्रांतर्हि ते पात्रेऽप आनीय दस्तयो रंगुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्यां
उदगग्रे गृहीत्वा प्राचीं स्मिरत्सूय ॥ पात्राण्युत्तानानि कृत्वेधं च विस्मस्य त्रिः प्रोक्ष्य पूर्णपात्रं साहायपूर्ववत्
त्वा मुखसममुद्धृत्या जरेणाग्निं दर्भेषु सादयित्वा दर्भैः प्रच्छाद्य ब्रह्माणं दक्षिणतो दर्भेषु निषाद्याऽयं विला
प्यापरेणाग्निं पवित्रांतर्हि ता ॥ मातृयस्तुत्यां मातृयं निरूप्योदीचांगागन्निरूप्यते ध्वधिश्रित्य ज्वलता वद्युत्यद्दे
र्भाग्रे प्रच्छिद्य प्रक्षाल्य प्रलास्य त्रिः पदं गृह्णत्वा वर्त्म कुर्वन्नुदगुद्गास्यांगारान् प्रसूक्ष्योदगग्राभ्यां पवित्राभ्यां
पुनरुद्गारं त्रिरूप्य पवित्रं ग्रंथिं विस्मस्य प्रागग्रमग्नेो प्रहरति । २॥ स्क्रवस्त्रवावग्नौ प्रतितप्य दर्भाग्रेः संमार्जि
स्क्रवमग्रे रंतरतो भ्यागारं सर्वतो विस्मस्य मभिमसाहारं मृगेर्दं दं जुह्वमग्रे रंतरतो भ्यागारं प्राचीं मध्ये र्वा सतः प्रसी
चीं मृलेर्दं पुनः प्रतितप्य प्रोक्ष्य दर्भेषु निधाय दर्भान्निःसं स्पृश्याग्नेो प्रहृत्य । परिधीभ्यो रिदुः शान्तिं सुविचं

वे.प्र.

२३.

पश्चात् । दक्षिण तोषीयाः संदीर्घमणिष्वं ह्रस्वमुत्तरत उदगग्रं मध्यमं प्रागग्रावितं गे मध्यमं पतधि सुपस्य
 इय पुरस्तादूर्ध्वं अघार समिधा वा दधात्यग्निं परिधिच्य समिधमेकाम वशिष्य प्रजापतिं मनसा धेत्य
 न पंचदशे धोता दधाति । सुवेण ज्यमादा योत्तरं परिधिसंधिमन्व हृत्य प्रजापतये स्वादेति दक्षिणा प्रांसम
 जुः संनतमो घारयति प्रणयत्युत्तरं नमम । सुवा द्वितीयं मे इमितं परिधिसंधिमन्व वे हृत्ये दाय स्वादेत्य
 थ प्रांगुदं च माज्यभागोजुदं यन्नये स्वादेत्युत्तरं पूर्वदेशे सोमाय स्वादेति दक्षिण पूर्वदेशे समं पूर्वेण
 श्रोत्रधिचरुदविः कर्मणि अग्नये स्वादेत्यग्निं मुखे दधति हुत्वा यथोपदेशं प्रधात्वा हुती हुत्वाः ग्नये
 स्वाहार द्रायतंतु चराय स्वादेत्यनूयाजसमिधमिधमसंनदं न च हुत्वा सुवेण जयाभ्यातानां नराष्ट्रभृतः प्रा
 जापत्यां व्याहृतीर्विहृताः सोविष्ट हुतीमित्युपजुहोति यदस्य कर्मण इति सुचाततः सुवेणानाज्ञां तादिप्राय

श्वित्तादृतीर्द्धतो न रं परिषिच्य स दसीति प्रणीतास्व प आनीय प्राच्यां दिशीति प्रतिदिशं व्युत्तिच्य समुद्रं च
 इति पत्न्या उं ड न लो रं षं निनीय शोति रस्त्वित्यादिभिः शिरसि मार्जयित्वां ब्रह्मणे व रं दत्वा ब्रह्मा णं विस्त्रजे
 त ॥ अग्निं षोडशभिर्दभैः पुरनरूपं परिस्तरत् ॥ परिस्तरणं मन्येषां मेवं संख्याभिधीयते ॥ पात्राणां तु द्वि
 षट्कं स्यात् प्रणीतां सादने तत् ॥ अष्टभिः छादनं त्वस्याग्निभिर्ब्रह्मसंभवेत् ॥ द्वौ तु दभौ पवित्रस्य तथा प्रत्य
 सनस्य च ॥ सम्मार्जनं हि ॥ १ ॥ दभैर्द्वौ न स्येक उच्यते ॥ पर्याग्निकरणः स्येकमेव महान्तरं शतम् ॥ उ
 त्तानेन तु हस्तेन कर्तव्यं प्रोक्षणं भवेत् ॥ अवाचीनेन कर्तव्यं स्याद् प्रोक्षणं ॥ अवा द्भुष्टि प्रकारेण श्रुभ्यु
 क्षणमुदीरयेत् ॥ इति सुबोधकारिका ॥ ॥ इति विश्वप्रकाशे आग्नेयाग्निमुखं ॥ अथाग्निदोत्रिकविधिः ॥
 यथोक्तमग्निं प्रतिष्ठाप्य पयुक्ष्य परिस्ताप्यग्निं स्तरतो दभौ न संस्तीर्य दव्यद्विस्थात्यो प्रोक्षणं कृत्वा विति

हस्तेन

चतुष्पात्रप्रयोगाद्यग्निमुक्तांतेचरः श्रपयित्वाग्दूपाकादूदविष्यमादायचरुणास्त्रुचंपूरयित्वातत्रैवभागं
 प्रकल्प्यप्रतिपदिष्टिश्चेद्ग्नयेस्वादेत्येकभागंदूतानेरेतोवर्द्धिव्योषधीभ्योलेपंनिमज्ज्यततएवद्वितीयंभागं
 किंचिदधिकमग्नयेस्विष्टकृतेस्वादेतिदूताकिंचिदवशिष्टं तृतीयंलेपंप्राश्याचम्येवममृष्यपुनःप्राश्याच
 म्यकुशमंतर्धायोदंडाचरं चमप्यश्विभक्षयित्वादूतानिर्लिप्तान्चामेत ॥ अपितृकंश्चेस्विष्टकृदादूत्यनंतरं
 दक्षिणतोभूम्यांप्राचीनावीतिगिरभ्यर्द्धनममेतिलेपंनिमज्जेत ॥ अष्टकेशानसर्पपार्वणस्तृतीयाकेष्टामि
 द्वात्रिंशोवाविधिः स्यात् ॥ तत्रतत्रप्रधानंदूत्वास्विष्टकृदादिगोषंसमानं ॥ ततोनाज्ञातादीनदूत्वाविश्वंभ्योदेवंभ्यः
 सः स्यादंदूतान्नरंपरिषिच्यचूदमांतेरक्षाविधानायनेष्टिरमीत्यपःसृजेत् ॥ प्रथमप्रतिपदनंतरमनाज्ञा
 तादयएवप्राश्याश्चित्रादूतयः ॥ तथाचचूदंनारदीये ॥ अग्राभ्यातानाग्राष्ट्रभूतोनाज्ञातादीश्चद्रावयेत् ॥ प्रथमप्र

तिप ह्येमेततो ज्ञाता दयः स्वतु ॥ ॥ अजीजन इति । रुता भू इति मुखद्वयं च ॥ अथ ज्ञायादयः ॥ अस्मिन्कर्म
णि कर्मसमर्थ्ये ज्ञायादि होमं करिष्ये । ईद्वितं च स्वादा चित्तं ये दं नमम । चित्तिश्च स्वादा चित्ते इदं । आकृ
तं च स्वादा आकृताय । आकृतिश्च स्वादा आकृत्ये । विज्ञातं च स्वादा विज्ञाताय । विज्ञानं च स्वादा विज्ञा
नायेदं । मनश्च स्वादा मनो गे इदं । शक्तीश्च स्वादा शक्तीभ्य इदं । दर्शश्च स्वादा दर्शा येदं । पूर्णं मा मश्च स्वा
दा । पूर्णं मा मायेदं । रुद्रश्च स्वादा रुद्रते इदं । रथं तं च स्वादा रथं तं गयेदं । प्रजापतिर्ज्ञानं दशय रुद्र
प्राय उदुग्रः एत गत्ये पुते स्म विज्ञाः समनमंत सर्वाः स उग्रः स हि हव्यो बभूवः स्वादा प्रजापतये इदं नमम ।
अथाभ्यातानाः ॥ अग्निरिन्द्रो यमो वायुः सूर्यश्चंद्रस्तथेव च ॥ रुद्रस्य तिस्रस्तथा मित्रो वरुणश्च सारित्यतिः
॥ अन्नं सोमश्च सवितारुद्रस्त्वष्टा तथेव च ॥ विष्णुर्मरुच्च पितरो ह्यभ्यातानाः प्रकीर्तिताः ॥ अग्निर्भूमाना

मधिपतिः समावत्वस्मिन्ब्रह्मन्मस्मिन्क्षेत्रे स्यामाशिषस्यां पुरोधायामस्मिन्कर्मन्स्यां देवद्वत्याः स्वाहा-
 अग्नये भूतानामधिपतये इदं ॥ इन्द्रो ज्येष्ठानामधिपतिस्मावत्वस्मिन्ब्रह्मन्मस्मिन्क्षेत्रे स्यां इन्द्राय ज्ये-
 ष्ठानामधिपतये इदं ॥ यमः पृथिव्यां अधिपतिः समावत्वस्मिन्ब्रह्मन्मस्मिन्क्षेत्रे स्यां यमाय पृथिव्या
 अधिपतये । वायुं रंतारिक्षस्याधिपतिः समावतु वायवे अंतरिक्षस्याधिपतये इदं ॥ दिवोधिपतिः
 समावत्वस्मिन् सूर्याय दिवोधिपतये इदं चंद्रमानक्षत्राणामधिपतिस्मावत्व चंद्रमसोऽंशं अधिपतये इदं ।
 ब्रह्मस्यतिब्रह्मणोधिपतिः समावतु ब्रह्मस्यतये ब्रह्मणोधिपतये । मित्रः सत्यानामधिपतिः स मित्राय
 सत्यानामधिपतये । वरुणो यामधिपतिः स वरुणायामधिपतये । समुद्रः स्रोत्यानामधिपतिः स
 समुद्राय स्रोत्यानामधिपतये । अन्नः साम्राज्यानामधिपतिस्तस्मावत्वस्मिन्ब्रह्मन् ॥ अन्नाय साम्रा

ऽयानामधिपतिने इदं. सोम ओषधीनामधिपतिः स. सोमाय ओषधीनामधिपतये इदं. सविता प्रसवानामधिपतिः स. सवित्रे प्रसवानामधिपतये. रद्रः पशूनामधिपतिः स मावतु. रद्राय पशूनामधिपतये इदं. अप उपस्पृश्य. त्वष्टारूपाणामधिपतिः स मावतु. त्वष्टेरूपाणामधिपतये इ. विष्णुः पर्वतानामधिपतिः स. विष्णवे पर्वतानामधिपतये. मरुतोगणानामधिपतयस्ते मावन्त्वस्मिन् ब्रह्मन् ॥ मरुद्भ्यः गणानामधिपतिभ्यः इदं. पितरः पितामहाः परे वरेततामदा इव मावत. अस्मिन् ब्रह्मन् तस्मिन् क्षत्रे स्यामाशिष्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मन्ते स्यादेव द्रुत्याः स्वादा ॥ पितृभ्यः पितामहेभ्यः परेभ्यो वरेभ्यस्ततेभ्यस्ततामहेभ्यः इदं नमम ॥ जीवत्पितृकश्चेत् ॥ पितामहा अवरेततामदा इव मावत. अस्मिन् पितामहेभ्यः अवरेभ्यः ततामहेभ्यः इदं. अप उपस्पृश्य ॥ तथा. नैर्ऋते राक्षसे रोद्रे वैतृके ज्ञाप्युदी

गिते। छेदेनिरसनेभेदेकृतआत्माभिर्मर्शने। अमेध्यकेशकेपादिम्यर्त्रेचाप उपसृजित। अथराष्ट्रभूता
 जुहुयात्। अतायादुत धामाग्निगंधर्वस्तस्योषधयोप्सरसकृज्जानामस इदं ब्रह्मक्षेत्रं पातुता इदं ब्रह्म
 क्षेत्रं पातुतस्मै स्वाहा। अतासादेकृतधाम्ने अग्नये गंधर्वा येदं नमम। ताभ्यः स्वाहा। ओषधीभ्योप्सर
 रोभ्य उं गभ्य इदं नमम॥ संहिताविश्वसामासूयो गंधर्वस्तस्य मरीचयोप्सरस आयुवो नाम स इदं पू
 र्ववत्॥ तस्मै स्वाहा॥ संहिताये विश्वसाम्ने सूर्याय गंधर्वा येदं॥ ताभ्यः स्वाहा। मरीचिभ्योप्सरोभ्यः ओ
 युभ्यः इदं। सुषुम्नः सूर्यरश्मिश्चंद्रमा गंधर्वस्तस्य नक्षत्राण्योप्सरसो वेकुरयो नाम स इदं तस्मै॥ सुषुम्ना
 य सूर्यरश्मये चंद्रमसे गंधर्वा येदं। ताभ्यः स्वाहा॥ नक्षत्रेभ्योप्सरोभ्यः वेकुरिभ्यः इदं भुज्यः कपर्णा
 य तोगेधर्वस्तस्य दक्षिणा अप्सरसस्तावाना मस इदं भुज्यवे कपर्णाय यताय गंधर्वा येदं ताभ्यः स्वाहा

दक्षिणाभ्यां प्रोक्तं भ्यस्तवाभ्य इदं. प्रजापतिर्विश्वकर्मा मनो गंधर्वस्तस्य ऋक् सामान्यं फारसो बन्धुयो ना
म स इदं ब्रह्म क्षत्रं पातु ता इदं ब्रह्म क्षत्रं पातु तस्मै स्वाहा ॥ प्रजापतये विश्वकर्माणे मनो गंधर्वा येदं. ताभ्यः
स्वाहा ॥ अं कसामेभ्यां प्रोक्तं भ्यो वन्दिभ्य इदं ॥ इषिरो विश्वद्युचा वातो गंधर्वस्तस्या पोष्ट फारसो मुदाना
म स इदं. तस्मै स्वाहा. इषिगाय विश्वे च से वाताय गंधर्वा येदं. ताभ्यः स्वाहा ॥ अद्वेयो प्रोक्तं भ्यः मुदा
भ्य इदं ॥ भुवनस्य पतेयस्य त उपरि गृहा इदं च ॥ मनो रास्वाऽयानि रायस्योषः कवी ये सं वत्सरीणां स्व
स्तिः स्वाहा ॥ भुवनस्य पतेय इदं ॥ परमेष्ठि पतिर्मृत्यु गंधर्वस्तस्य विश्वम फारसो भुवो नाम स इदं ब्रह्म
क्षत्रं पातु ता इदं ब्रह्म क्षत्रं पातु तस्मै स्वाहा ॥ परमेष्ठि न अधिपतये मृत्यवे गंधर्वा येदं ॥ ताभ्यः स्वाहा
विश्वस्मा अफारोभ्यः भूभ्यः इदं. सुक्षितिः कभृति भद्रकृत्वा चान्यर्तन्यो गंधर्वः स्तस्य विद्युता फारसो

प्र.

२६

उर

रुचोत्तामस इदं तस्मै स्वादा ॥ सुक्षिणये कभूतये भट्टरुते कवर्चते पर्जन्याय गंधर्वाये इदं ताभ्यः स्वादा ॥
विद्युन्मोक्षरोभ्यः रघुभ्यः इदं ॥ दुरेहेति रम्युडयो मृत्युर्गंधर्वः स्तस्य प्रजा अप्सरसो भीरुभ्यः रुचोत्तामस इदं
तस्मै स्वादा ॥ दुरेहेतये अमरुडयाय मृत्यवे गंधर्वाये इदं ताभ्यः स्वादा ॥ प्रजाभ्यो अप्सरोभ्यः भीरुभ्यः इदं
चारः रूपेण कोट्टिकामो गंधर्वः स्तस्याधयो अप्सरसः शोचयंतीर्नामै स इदं तस्मै स्वादा ॥ चारैवे रूपेण
काशिकेने कामाये गंधर्वाये इदं ताभ्यः स्वादा ॥ आधिभ्यो अप्सरोभ्यः शोचयंतीभ्यः इदं सनाभुवनस्य प
ते यस्य त उपगिरिदा इदं च ॥ कैत्रे ब्रह्मणे मेशवाय मदिशर्मयस्तु स्वादा ॥ ब्रह्मणे इदं प्रजापते नृत्वे रयी
णाः स्वादा ॥ प्रजापतये इदं भूः स्वादा ॥ अग्नये इदं भुवः स्वादा वायवे इदं सुवः स्वादा ॥ स्वर्वाये इदं भू
भुवः सुवः स्वादा ॥ प्रजापतये इदं ॥ अथ म्विष्टरुते सुचा जुहुयात् ॥ यदस्य कर्मणोऽप्यरीरिचं यद्वान्यूनमि

दाकर॥ अग्निहस्तिव एवुद्दिहान्सर्वंस्विष्टं सुद्रुतं करोतु स्वाहा॥ अग्नयेस्विष्टं हते इदं॥ ॥ इति समस्तारा
एभृतः॥ अथ यज्ञाः॥ चोक्तोपनयनस्नानगोदानेषुष्टयोमवे। वेदव्रते च्छांगे पुण्यस्तारा एभृतः स्मृताः
ऋतापादुतधा माग्निर्गंधर्वः सदृदं ब्रह्म क्षत्रं पातु तस्मै स्वाहा॥ त्यागः पूर्ववत् सर्वं च॥ ऋतासादे क्रुतधा
न्नि इत्यादि॥ तस्योषधयोऽप्सरसकुञ्जोनामता इदं ब्रह्म क्षत्रं पातुताभ्यः स्वाहा॥ ओषधीभ्योऽपंगेभ्यः
रुं गभ्य इत्यादि पूर्ववत्। संहितो विश्वसामासूर्यो गंधर्वः सदृदं ब्रह्म तस्मै स्वाहा॥ तस्य मरीचयोऽप्सरस
आयुवोनामता इदं च ब्रह्म क्षत्रं पातुताभ्यः॥ सप्तम्याः सूर्यरश्मिश्चंद्रे मार्गं गंधर्वः। स तस्मै॥ तस्य नक्षत्रा
ल्पप्सरसो बहुरयोनामता इदं भुज्युः सप्तर्षी यज्ञो गंधर्वः सदृदं तस्मै॥ तस्य दक्षिणा अप्सरसः स
वानामता इदं पातुता॥ प्रजापतिर्विश्वकर्मा मनोगन्धर्वः सदृदं तस्मै॥ तस्य ऋतुसामान्यप्सरसो बह्वयो

नामताः पां० इषिरोविश्वव्यवासातो गंधर्वः स० त० तस्यापोसरसोमुदानामता इदं० पांतुता० भुवनस्यपतेय०
स नो रा० परमेश्वरपतिर्मृत्युर्गंधर्वस्स इदं० तस्मै० तस्य विश्वमप्सरसो भुवोनामता० पां० ता० ॥ सुक्षितिः
सुभूतिर्भद्रस्तवर्चा न्यजंत्या गंधर्वः स० तस्य विद्युतोपरसारत्नोनामता० दूरेदेतिरमृदयोर्मृत्युर्गंध
र्वः स इ० तस्य प्रजाप्राप्सरसाभीरवोनामता० ता० ॥ चारुः रूपणकाशीकामो गंधर्वः स० तस्मै स्वाहा ॥
तस्याधयोपरसः शोचयंतीनामिता ॥ ताभ्यः स्वाहा ॥ स नो भुवनस्यपतेयस्य त उपरिगृहा इदं० ॥ इत्येव
ए ॥ प्रजापतेन त्व० व्याहृतयः ॥ स्विष्टलुच्चपूर्ववर्त ॥ भताया शोषधूर्जः १ सुहृतो मरिचिरोगुवः २ सु
पुम्णेन क्षत्रं वेकुर्यः ३ भुज्युर्दक्षिणास्तवाः ४ प्रजापतिर्वक्ता मातेव न्हयः ५ ॥ इषिरः आपोमुदा ६
भुवनस्यसनः ७ ॥ परमेश्वरविश्वंभवः ८ ॥ सुक्षितेर्विद्युतो रत्नः ९ ॥ दूरेदेतिः प्रजाभीरवः १० ॥ चारुगंध

यः शोचयंतीः ॥ ११ ॥ मनोभुवनोरुज्ज्वलले ॥ १२ ॥ विश्वनाथेन रचिता पुराणो न न मनुना ॥ विश्वत्रकाशस्र
जिस्तस्यामासीज्जयादिके ॥ ॥ इति व्यस्ताराष्ट्रभूतः ॥ अभिज्ञातादिप्रायश्चित्तोद्गतयः ॥ अस्मिन्कर्म
णि ज्ञाताज्ञातदोषप्रायश्चित्तार्थमनाज्ञातत्रयमप्येन दोष्यामि ॥ ईं अनाज्ञातं यदाज्ञातं ० अग्नये ॥ पुरुष
संमितः ॥ अग्नये ॥ यत्पाकत्रा ० अग्नये ॥ कर्मातिरिक्तकर्मविषयासप्रायश्चित्तार्थं त्वेनः सत्त्वं न इत्याहुति
दूयमाज्येन ॥ त्वं नो अग्ने वरुणस्य ॥ सत्त्वं नो अग्ने वसो ॥ अग्नीवरुणाभ्यां ॥ यजुर्भेषदोषप्रायश्चित्तार्थं भु
व इत्येकमाहुतिमा ० भुवः स्वाहा ॥ वायवे ॥ न्यूनातिरिक्तदोषप्रा ० यतः स्वस्तीत्याहुतिदूयमाज्येन ॥ यत इंद्रे
भयो मद्रे ॥ स्वस्तिदावित्रास्पतिः ॥ अभयंकुरायेन्द्राय ॥ कर्मणः मादुष्पार्थं द्वे मिं दाहुती आज्येन ॥ यना व्यात्त
ना पुनरग्निः ॥ अग्नये ज्ञातवेदसेविचर्षणये इदं ॥ १ ॥ अग्नीद्रावृहस्पत्यश्विभ्यः ॥ २ ॥ नियमासनवाग्कोपदे

इदं विष्णुः स्त्रियं वक्त्रमत्याहुति दूषं आ॥ इदं विष्णुर्विचक्रमे॥ विष्णवे॥ अं वक्त्रं॥ अं वक्त्राय॥ स्वराक्षरपदस्य
 तवर्णलोपदोषप्रा॥ आभिर्गीर्भिर्गिरित्येकां॥ आभिर्गीर्भिः॥ इन्द्राय ददित्वेते वर्धमाना ये दं॥ उपघातदोषप्रा॥
 पुनस्त्वेति॥ अग्नये वसुनीथाय॥ सर्वप्रायश्चित्तार्थं व्याहृतिभिः॥ भूः॥ भुवः॥ सुवः॥ भूर्भुवः॥ सुवः॥ स्वादा॥
 कर्मातिरिक्तदोषप्रा॥ ब्रह्मप्रतिष्ठेति ब्रह्मणे॥ अतिष्ठोद्वपा॥ यादृदृशं स इति॥ अग्नये अथादेव्ये
 इदं नमम॥ तथा॥ अनाज्ञातिषु दोषेषु तिस्रो नाज्ञात इत्यमः॥ विषयासंतराये च त्वन्नः स त्वन्न इत्युभे॥ भु
 वः॥ स्वादेति जुहुयाद्यनुभ्रंषस्य संभवे॥ न्यने च ह्यतिरिक्ते च यतः स्वस्तीति क्रुद्वय॥ कर्मणः सगुणार्थ
 ताद्यनुभ्रंषे पुनर्दिच॥ नियमासनवाक्लोपे द्विदं विष्णुम्यं वक्त्रं॥ वर्णकालस्वरस्थानलोपे वाग्निर्जगिरि
 ता॥ उपघाते पुनस्त्वेति यस्ताम्याहुतयोपि च॥ व्याहृतिभिः समस्ताभिः सर्वार्थं जुहुयात्पुनः॥ ब्रह्मप्रतिष्ठा

शुद्धयात्कर्महीनातिरिक्तं ॥ अतिश्रोत्राद्गतिं दद्याद्गुह्यं समं नतः ॥ एवं प्रायश्चित्ताद्गतीर्दत्वा शेषं ब्रह्म
विसर्जनांतं कर्म पूर्वा नारीत्या समाचरेत् ॥ ॥ इत्यनात्तातादिप्रायश्चित्तविधिः ॥ अतीजनछीपुरपोन्नमोयं
श्रीविश्वनाथं । श्रुतिकर्म मान्यः ॥ विश्वप्रकाशमिध पद्धतोत्तरतो समापुः बंदवो जयाद्याः ॥ अथ वि
शोदेक्रियमाणे तु परीक्षावरकन्ययोः ॥ तत्र वरस्य यथानारुहः ॥ वैश्वानरसमभ्येदिसमो संगे निपीद
भोः ॥ लक्षणानि परीक्षोदं पाणिं दृष्ट्वा दक्षिणं ॥ १ ॥ इत्युक्तो मुनिना बालः पित्रो रातामवाप्य मः ॥ प्रणम्य
नारदं धीमान् भक्त्या प्रबुद्धो वा विशत ॥ २ ॥ ततो दृष्ट्वा सर्वगं तालुज्जिह्वाद्गुह्यादिकं ॥ आनीय कुंकुमारक्तं स्
त्रैचत्रिगुणं रक्तं ॥ रुद्रोद्भिदो गणाध्यक्ष मूर्ध्ना भूदमुदङ्मुखं ॥ पुनः परिसमो बालमापादतलमस्तकं
॥ ४ ॥ तिर्यग्ध्वं समो माने योऽंशे रक्षातां गुरुः ॥ स भवत्यथिरीपा लो बालो यं ते यथा द्विज ॥ ५ ॥ पंचसूक्ष्मः

पंचदार्घ्यः पंचरक्तपङ्कजतः ॥ त्रिपुण्ड्रं मुगंभीरोद्वात्रिंशत्क्षणस्त्वयं ॥ पंचदीर्घाण्यस्यानियथादीर्घा
 युषोस्य वै ॥ भुक्तो नैत्रे दनुर्ज्ञानुर्नासा च तनयस्य ते ॥ ७ ॥ श्रीवोजंघमे हने श्वत्रिभिर्हस्वोयमीदृतिः ॥ स्वरे
 ण सप्तनाभिभ्यां त्रिगंभीरेः त्रिभुः शुभः ॥ ८ ॥ त्वं केडादुर्नांगुल्यः पर्वण्यंगुलिज्ञान्यपि ॥ तथास्य पंचसूक्ष्मा
 णिदिकुवाकपदभाग्यथा ॥ पक्ष्मः कुक्ष्यलिकस्त्रे च त्रदस्तापङ्कजतः ॥ षडयं दृश्यते वीकोमहदं श्वयं भाग्य
 या ॥ ९ ॥ पाणिपादौ च नासांतं तातुज्जिह्वाधरोष्ठकं ॥ सनेस्वसने रक्ताणिसाम्राज्यस्य दानिवै ॥ १० ॥ कलाटक
 रिवक्षोभिः स्त्रिद्विस्त्रीण्यथा ह्यसौ ॥ सर्वतेजोतिगैश्वर्यं तथा प्राप्स्यसि नान्यथा ॥ ११ ॥ कसठी एष कठिना
 वकर्म करणो वरो ॥ सत्यदेवशिरो रस्य पादौ वा ध्वनिकोमको ॥ १२ ॥ अछिन्नातर्जनी व्याप्य तथारेखा प्रदृश्य
 ते ॥ कानिष्ठा एष निर्याता दीर्घा पुष्पं यथा चरेत् ॥ पादौ समां सली रक्तौ समौ सूक्ष्मौ सुशोभनौ ॥ समगुल्फौ स

दहीनोस्मिन्धात्रेश्वर्यसूचकौ ॥ १५ ॥ स्वल्पाभिः करैरेखाभिरारत्नाभिस्सदासुखं ॥ लिंगेन कृताद्दस्वेन रात्र्यरा
त्रो भविष्यति ॥ १६ ॥ उक्तं तासन गुल्फस्मिन्कुनाभिरस्यापि वर्तते ॥ दक्षिणावर्तमरणं मददं श्वर्यसूचकं ॥ १७
धारैकामृत्तपत्यस्मिन् दक्षिणावर्तनीयदि ॥ गंधश्चमीनं मधुनो यदि दीर्यं तदा नृपः ॥ यस्यापेक्षपूर्वतं
वीजं द्वाद्विंशं च फेनिलं ॥ पुमान्स्यात्तु दक्षणे रेतोर्विपरीतेन पुंसकः ॥ विस्तीर्णो मांसलोस्मिन् गंधोऽप्यज्ञावस्य
सखा चेतो ॥ वा मावतौ सुप्रलंबौ दोषौ दिग्दक्षणा चितो ॥ श्रीवत्सवत्तचक्राब्जमन्यको दंडं दंडं भूत ॥ तथा
स्य करणं रेखा यथाख्यात्रिदिवस्यति ॥ द्वात्रिंशद्दृष्ट्वा मश्रायं करं कुशिराधरः ॥ कौचं दुर्दुभिदं सा भि क
रः सर्वश्च गाधिकः ॥ मधुपिंगलनेत्रो सोमैर्नर्थास्य दृश्यति क्वचित् ॥ पंचरेखलकारस्तु तथा सिंहादरः शु
भः ॥ ऊर्ध्वरेखा कृतपदो निश्चसन्त्यः प्रगंधवान् ॥ अष्टौ पालिः मनस्वो महाकृश एवानयं ॥ किंतु स

वे.प्र.
३२

वंगुणोपेतं सर्वलक्षणकक्षितं ॥ संपूर्णनिर्मलकलंपालयेद्बुधबुद्धिः ॥ तस्मात्सर्वत्र यत्नेन पालनीयः
स्त्वयं शिशुः ॥ गुणोपि दोषतां याति चक्रीभूते विधातरि ॥ शंकेस्य द्वादशो वर्षे प्रत्यक्षं विद्युदग्निः ॥ उ
त्कृष्टानां रक्षोधीमानं सदा गामयथागतं ॥ २६ ॥ कुलं च शीलं च बलं च रूपं विद्यावयौ विनमना यचाथुं
। एतान् गुणान् सतः समीक्ष्य देया कन्या बुधे शेषमचिंतनीये ॥ एते रेव गणैर्युक्ताः सर्वर्णः श्रोत्रियो वरः
यत्नात्परीक्षितं पुंस्ते युवाधीमान् ज्ञानप्रियः ॥ २७ ॥ ॥ इति वरः ॥ अथ कन्या ॥ तत्र स्कंदः ॥ मदाग्नः
हीमुखं भुक्ते स्त्रीलक्षणवती यदि ॥ अतः सखसमध्यर्था मादौ लक्षणमीक्षयेत् ॥ स्त्रीणां पादतले स्नि
ग्धं मांसं लंघ्य दुर्लभं ॥ चक्रस्वस्तिकं शंखाब्जध्वजमीनयुतं शुभं ॥ मृद्वो गुरुयः शस्त्राश्च नास्ते मम
तः ॥ कुंजतो मांसं लोचुषो वर्तुल्लोतुल्लभोगदः ॥ स्निग्धाः समुन्नतास्ताम्रावृताः पादनखाः शुभाः ॥ रात्री त्व

सूतकं स्त्रीणां पादपृष्ठं समुन्नतां ॥ अस्वेदमसिगंधं च मसृणमृदुमांसलं ॥ गूढोगुह्यं शुभायोजनं वसिरालो सुव
र्तुलो ॥ रोमद्वीने समेस्त्रिग्वेयं जंघेक्रमवर्तुले ॥ साराजपत्नी भवति विमिरं सकमनोदरे ॥ एकरोमा भवंद्रो
शीर्षो रोमापि मेखास्यद ॥ त्रिरोमारोमकूपेषु भवेद्वेधव्यदुःखभाक् ॥ वृत्तं पिशितं संमग्नं जानुयुग्मं प्रश
स्यते ॥ विमिरैः कुरभाको रेरुरभिर्मसृणैर्घनेः ॥ कुरते रोमरहिते भवेयुर्भूषवत्तमः ॥ चतुर्भिरंगु
लोद्गता वस्तिर्विचर्तुत संयुता ॥ त्राखुरोमा गूढमणिः सुश्लिष्टः सद्गतो भगः ॥ तुंगः कमलवर्णाभिः शु
भोश्चक्षुदन्तावृत्तिः ॥ समुन्नतनितंबाद्या चतुरेस्त्रामृगीदृशी ॥ चतुर्दंशां गुल्मिताः शस्तासिंहोपमाक
रिः ॥ विस्तीर्णं मांसलं तुंगं चक्राभजघनं शुभं ॥ नितंबविंदो नारीणां मुन्नतो मांसलः पृथुः ॥ मद्रोभीगा
यसे मन्तः टुकुं दूरयुक्तच ॥ नाभिः प्रशस्तविपुला मूर्ध्नास्तो कसमुन्नता ॥ गंभीरा दक्षिणा वर्तानाभीस्य

कृत्स्नसंपदं । मृतं मृतानवद्भन्तरीष्टु कुक्षिः शुभास्यदण ॥ समैसमांसैर्मदुभिः योषिभ्यः सगतास्यभिः शुभैः
 पार्श्वैः सोभाग्यसुखयोनिधौ न स्यादसंज्ञयं ॥ उदरेण तितुक्षेण विसरेण मदुत्वच ॥ योषिद्वयतिभोगा
 दानित्यमिष्टान्नसेविनी ॥ मध्यक्षामाच सुभगा भोगाद्यासबलक्रिया ॥ मूर्ध्वीतृत्वीचरोमालीयस्याः
 माशर्मनर्मभूः ॥ निकृष्टमदुदयं यस्यासमं निस्तत्त्वचार्जितं ॥ ऐश्वर्यं वाप्य वैधव्यं प्रियं प्रेमवसालभेत् ॥
 घनौघं त्रौदहौ पीनोसमोऽस्तोपयो धरो ॥ दक्षिणे न्नतवक्षोऽजापुत्रिणी घृग्रणीर्मता ॥ वामोन्नतकु
 चास्तैकन्यां सोभाग्यसुंदरीम् ॥ पीवराभ्यां च जलुभ्यां धनधान्यनिधिर्भवेत् ॥ अथ बंधानतो रं धा
 वदीर्घां च रं शो शुभो ॥ निगृहं संधीशस्तान्त्रो शुभावं सोमसुखदत्तो ॥ कक्षे सुमंश्मरो मे चतुर्गोष्णिग्धो
 सुमोमले ॥ अं भोजमुकुलाकारसंगुणं गुलिसंभवं ॥ हस्तद्वयं मृगाक्षीणां बद्धभोगा यकल्पते ॥ म

॥ दुमध्यान्तरं तलं पाण्योरं ध्रुवं ॥ प्रशस्तं शस्त रेखा च मत्प रेवं शुभाश्रयं ॥ रक्ताव्यक्तागभीष्टच
स्निग्धा पूर्णचवर्तुला ॥ कर रेखांगनायास्या छुभा भाग्यानुसारतः ॥ मत्स्येन सुभगानारी स्वस्ति केन
चक्रप्रज्ञाः ॥ पद्मेन भूषतेः पत्नी जनयेत् भूपतिः कृतं ॥ शुभरः सरस्वतीं गुह्यो रत्नो रत्ननखो विदुः ॥ अंग
व्यश्च स पर्वणो दीर्घा रत्नाः क्रमात्कृताः ॥ प्रेरणाः सशिरास्तुंगाः करजास्तु दशोऽभाः ॥ अंतर्निमः
ग्नवं शास्त्रिः एष्टिः स्यान्मांसला शुभा ॥ शङ्खीरुकाटिकाश्चेष्टा ममांसा च समुन्नता ॥ मांसलोचनः
कंठः प्रशस्तश्चतुरंगुलः ॥ शस्त्राग्नीवात्रिरेखां कालव्यक्ता स्त्रिकसंहता ॥ हनुश्चिबुक संलग्नानि लोमामु
घना शुभा ॥ शस्त्रीकपोली वामाक्ष्यः पत्नी रत्नो ममुन्नतौ ॥ समममांसं सुस्निग्धं सामो हं वत्तुलं मुखं ॥ पा
दलोचनं तलं स्निग्धो लेखा भूषितमध्यभूः ॥ सीमांतिनां मधुरो धरो ज्ञानि प्रियो भवेत् ॥ गोक्षीरसंनि

भाः स्निग्धाः दूत्रिंशद्दृशनाशुभाः ॥ त्रिंशोऽपुमिष्टभोजिन्यात्स्थोऽणमृदात्तथाभवेत् ॥ किंचिल्लक्ष्यद्वि
 त्तं शस्ते स्मितं फुल्लकपोलकं ॥ समन्तपुटो नासारुघुच्छिद्राशुभावदा ॥ दीर्घायुक्तक्षुतं दीर्घं युगपद्वि
 पंडितं ॥ ललनालोचने शस्ते रक्तं ते रक्ततारके ॥ गोक्षीरवर्णविज्ञेय सुस्निग्धेरुह्यपक्ष्मणी ॥ पक्ष्मभिः सु
 घने स्निग्धेरुह्ये सक्ष्मे सभाग्यभाक् ॥ भ्रुवोऽसवर्तुलैतत्त्वास्निग्धेरुह्ये असंदृते ॥ प्रशस्ते मृदु रोमाणि
 सुभ्रुवः कामुंका हृती ॥ लंबोकोणोऽभ्रावन्तो मुखदो च शुभप्रदौ ॥ भालः सिखा विरहितो निलोमा र्धदु संयुतः ॥
 अनिम्नलक्ष्यंगुलानायाः सोभाग्ययोगकारणी ॥ सीमंतसारुद्रास्तोमोक्तिशस्ते समुन्नतः ॥ केशाश्चलिकुल
 छायाः सक्ष्माः स्निग्धाः सुकोमलाः ॥ किंचिदाकुंचितायाश्च कुटिलाः श्रुतिगोभनाः ॥ सुलक्षणा सुचारि
 त्राः विश्वेऽग्रे नुप्रदाद्वेत् ॥ सुलक्षणैः सुचरितैरपि मंदायुषं पतिं ॥ दीर्घायुषं प्रकुर्वन्ति प्रमदाः प्रमदा

स्पंदं ॥ अतः कुरुक्षणा योषापरिणयाविचक्षणैः ॥ लक्षणा निपरीक्ष्यादोदित्वा दुर्लक्षणा अपि ॥ आरो
गिणी भर्तृमती सममानार्थगोत्रज्ञा ॥ पंचमानससमादुर्ध्वमातृतः पितृतः स तथा ॥ दशपुरपंविख्यातास्तो
त्रिणां मदहाकुलात् ॥ स्फीतादापीनसंवारिरोगदोषसमन्वितात् ॥ समीक्ष्य लक्षणवर्तोगंभीरं विनयज्ञं
धनधान्यादिभिर्युक्तो गुरुः सुखमेधते ॥ ४५ ॥ ॥ अजीतनदितितस्ततोपरीक्षावरकन्ययोभूत् ॥ अथ
कुलानि गोमयेति निमित्तं च ॥ तत्र गगनं न रोधिबोधात्त्रादो निमित्तानि परीक्षते ॥ वेदिपांसूनां चैव लोच
नानाविज्ञानि गोमयं ॥ इमं ज्ञानं लोचं चैतानि रत्ना मयं पुष्टपुष्टे ॥ शुचौ देशे निधाय पुष्कमादावाहयेदि
मान् ॥ सोमं गोरीभूमिदृष्ट्योरद्रं पूजाक्रियां तथा ॥ पूजयित्वा च विधिवत् कन्यां स्नातां स्वलं कृतां ॥ मुन
संनो वदेत्प्राज्ञोऽप्यमकं स्पृशेति च ॥ तत्र स्पृष्टेषु बीजेषु धान्यदिः फलमिदं यते ॥ गोमये पशवो ज्ञेयाः

कृत। बोवोदिपांसुपु॥ समशानलोष्टवेधज्यंलक्ष्मीक्षेत्रीयलोष्टके॥ अंत्यं शुभशानं संत्यक्ता विवादादौ
 प्रवर्तयेत्॥ मनश्चक्षुनिबंधोवायन्नस्यतत्परीक्षयेत्॥ ॥ इति शुक्रनादिनिमित्तं। अथ विवादः॥ आ
 त्मीयानर्थविदः कार्यक्षमा न ज्ञायसः समभ्यर्च्यतेभ्यावध्वर्योराग्निनेक्षत्रघटनां शुभलक्षणा
 निचविदित्वा त्वेयशुद्धिमसापिंडयंचवद्रुभिः कुरुद्विः सदसंप्रधार्य गोत्रप्रवरनिर्णयं कृत्वा विवाहं
 कुर्यात्। गोत्रप्रवरनिश्चयस्तग्रेसमावर्तनानंतरं वक्ष्यते॥ अथ प्रतिज्ञान्यथानुपपत्त्या निश्चयतां वुरु
 र्थं गोत्रप्रवरद्युच्चारणमात्रं लिख्यते॥ वरो विवादाय कर्मकुर्वन् विवादात् प्राक्क्रियेतीदिने पुण्याहवत्चि
 नमंडपप्रतिष्ठापनां कुरापणप्रोक्षणप्रतिसरमात्कौपूजने रावाचनानिरुत्तादितीयेनां दीमुखब्राह्मभोज
 नंच कृत्वा तत्काले स्मार्तपुण्याहं वाचयित्वा० उद्गाते वशुक्ने। स्वस्ति नो मिमीतेत्यादिशुक्रानामंत्रान्वाचयन्

विवाहागारमेत्यगीतवाद्यब्राह्मणसुवासिनीपुरःसरंगत्वापादोप्रक्षाल्याचम्यद्वाःस्थितकलराभिषे
कारात्रिकादर्शनाक्षतादिविधौपानंतरंतांबूलनारिकेलफलादिहस्तःकन्यकापित्रादिदर्शितेमंगला
सनेत्राङ्गुखोऽपविश्यपादोप्रक्षाल्याचामेते॥शूद्रादीतिस्तुनाचामन्त्रेकपाण्याहतेनच॥तथैवार
तहस्तेननापरिज्ञातहस्ततः॥आचम्य॥यतोमुधमंप्रजासंपत्यर्थंस्त्रियमुद्वहति संकल्प्यमदर्थंकन्या
वृणीध्वामितिचत्वारिपुगीफलानिदत्त्वाश्रुतिशीलसंपन्नानूकार्यकुशलांश्चतुरैर्ब्राह्मणानप्रेषयित्वा
प्रसुगमंतेतिदूभ्यामाभिमन्त्रयते॥प्रसुगमंताधियसानस्यसक्षणि वरेभिर्वरांरंअभिषुप्रसीदतः॥
अस्माकमिंद्रोभयंजुज्ञोपतियत्सोम्यस्याधमोबुबोधति॥अनृक्षरात्तज्जवःसंतुपंथायेभिःसखा
योयंतिनोवरेयं॥समर्थमासंभगो नोनिनीयातंज्ञास्यत्यंस्कयममस्तुदेवाः॥तेकन्यादातारंगता

भुवते ॥ वरकन्ययोगोत्र प्रवरपूर्वकं प्रपितामहपितामहपितृक्रमेण नामसंबंधपूर्वकं कन्यां वृणुयुः ॥ अमुकगोत्र
 स्यामुकशर्मणः प्रपौत्रायामुकगोत्रस्यामुकशर्मणः पौत्रायामुकगोत्रस्यामुकशर्मणः पुत्रायामुकगोत्रायामुक
 मुकवदंतर्गतामुकशाखाध्यायिने ॥ अमुकशर्मणे वरायामुकगोत्रस्यामुकशर्मणः प्रपौत्रीममुकगोत्र
 स्यामुकशर्मणः पौत्रीममुकगोत्रस्यामुकशर्मणः पुत्रीममुकगोत्रीममुकनाम्नीमभद्रांकन्यां वृणीमदइ
 त्युक्ते ॥ दाता ॥ वाटं वृणीध्वंतस्मेदास्यामीति ब्रूयात् ॥ एवं त्रिगोत्रप्रवरं नामान्युक्त्वा तत उमो कन्यावरण
 दक्षिणं दद्यात् ॥ ततः कन्याशतानवसंख्याकानि पुगीफलानितंदुलेः सह हस्ताभ्यामृद्नीता हरिद्राग्रंथि
 भिः सह प्रयतपालिशरणं प्रपद्ये स्वस्तिसंबाधे स्वभयं नो अस्तु ॥ इति वरविशेदद्यात् ॥ कन्याविशेषय
 त्वं न्निश्चितो भवेदिति ब्रूयात् ॥ तथा वरपिता एकादशपुगीफलानितंदुलहरिद्रासहितानि प्रयतपालि

रितिकन्यापित्रेदत्तावुरविषयेनिश्चितोभवेति ब्रूयात् ॥ ॥ इतिकन्यावरणं ॥ एवमेवप्रथमतएवनिश्चयतां
ब्रूमपिकुर्यात् ॥ गणेशवरणपूजां कृत्वा वस्त्रमुद्रिकांभरणमिष्टपक्वान्नानिसफळानिवरपिताकन्यये
दद्यात् ॥ ॥ अथमधुपर्कः ॥ स्नातकाचार्यराजर्त्विक्श्वशुरेभ्यः प्रदीयते ॥ मधुपर्कः परस्नातेवत्सरागता
यदि ॥ अतएवमधुपर्कंकुर्यात् ॥ दाता आचम्य ॥ क्रियांतेः कुरुते मोहादनाचम्येदनास्तिकः ॥ भवेत्तितुष्ट्या तस्य
क्रियाः सर्वानसंशयः ॥ प्राणानायम्याद्येत्यादिउक्ताविनाहार्थमागतायस्नातकायवराग्राहणं कर्त्तव्यमिति
कल्पविष्टेविष्टेविष्टरः प्रतिगृह्यतामतिकूर्चंदद्यात् ॥ वरः प्रतिगृह्णीतीतिगृहीता ॥ राष्ट्रभट्टस्याचार्या
संदीमात्वद्योषः ॥ राष्ट्रभट्टसिमं ग्राहो संदीमात्वद्योषः ॥ इतिक्षत्रिया ॥ राष्ट्रभट्टस्याधिकन्यासंदीमात्वद्योष
मिति वैश्याभ्यः इति नवकुशानिर्मितेउदगत्रेकूर्चं उपविशेत् ॥ कूर्चं तन्निविधं प्रोक्तमुत्तमं मध्यमाधमं ॥ नव
तत्र कन्यादातावरस्यपुत्रोउदङ्मुखः सुस्नानः सपत्नीकुरुष्वेतिशेषः ॥ ३

भिः सप्तभिर्दभैः पंचभिः सत्रवेष्टितं ॥ ततः कूर्चभिः सुदककलशंगृहीत्वा आपः पाद्यादिति दाता प्राद ॥ वरः
 आपः दाता वने जनीर्दुषेत नाशयंतु मे ॥ अस्मिन्कुले न्न अर्चयस्य सानि ॥ इति पाद्योदकमभिमंत्र्य पूर्वदक्षिण
 पादं दत्त्वा प्रक्षालयित्वा समुपश्रय ॥ पत्न्या सद्वरणो प्रक्षाल्यं वरः ॥ मयि मंदो मयि यशो मयी द्रियं वीर्यमि
 त्यात्मानं प्रत्यभिमुखोत् ॥ ततो दाता अधोपरिष्ठिताभ्यां कूर्चाभ्यां सदसोदकं मृन्मयं कलशमादाय अर्चः
 णीया आप उत्युक्ते ॥ आ मा गन्धशाखावर्चसासः रजपयसानेजसा च ॥ तस्माद्विप्रं प्रजानां कूर्वाधिपतिं पशु
 नां ॥ इति वरोभिर्मंत्र्यां जलो दाता एकदेश आनीय माने सति विराजो दोहो सि विराजो दोहमशुभियममपशाय
 विराज इति जहा समुद्रं चः प्रादृणो मिस्वां योनिमपि गच्छत ॥ अष्टिदः प्रजया भूया संमापरा मे विमृषयः ॥
 इति पुरस्तात् निनीयमानः शेषमुदकमभिमंत्रयते ॥ अन्नदाता वराय वस्त्रयतो पवीतगोभश्चाद्यादीनि कर्ण

भरणां मुलीयकानि यथाशक्ति दत्वा वरमलंकृत्य । दधिमधुसंस्तुतं कांस्यपात्रं निधाया परेण कांस्येनैव वर्षा
यसापि धाय पूर्ववत् कूर्चाभ्यां सदपरिगृह्य मधुपर्क इति त्रिरक्ते ॥ वरः ॥ त्रैये विद्याये यज्ञोसि यज्ञोसाय
ज्ञोसि ब्रह्मणे दीप्तिरसि ० तं मा प्रियं प्रजानां कुर्याधिपतिं पशूनां पुनः ॥ आमागं नितिव ० इति द्वाभ्यां म
धुपर्कं सभिमंथ्य । अमृतोपस्तरणमसीत्ययः पीत्वा ॥ यन्मधुनो मेधज्यं परममं नाद्यं वीर्यं । तेनाहमेधुनो
मेधज्येन परमेणान्नाद्येन वीर्येण परमोऽनाहो मेधज्योसानि । इति मधुपर्कं त्रिः प्राकृत्य तं पुनः स्तुत्वा द्विः प्रा
कृत्या मृतापिधानमसीत्ययः पीत्वा चामेत ॥ स्नात्वा पीत्वा क्षते कृते भुक्त्वा रथोपसर्पणे ॥ आचान्तः पुनस्तचामे
द्वौ सोऽपि परिधाय च ॥ एवं दानाददाति ॥ पुनर्दानं गोरीतिर्हूयात् ॥ वरः गोरीत्यपहतपाप्मापपाप्मानं तद्वि ॥ इति गाम
भिमंथ्य मुकुरार्मणः ॥ अमुष्यामुकुरान्तरार्मणः पाप्मादतः ॥ यज्ञोवर्धनां यज्ञस्य गृहिमनुवर्द्धापत्तिरस्य पत्तिं माकु

प. प्र.

३६

वर्षचितो हं मनुष्येषु भयासं ॥ गोर्धेनुभव्यामाता रूद्राणां दुहिता वरुणाः स्वसादित्यानाममृतस्य नाभिः ॥ प्र
पुषो चंचिकितुषे जनाय मागाम नागाम दितिं वधिष्ट ॥ पिबेत्तदकं त्रीणान्यनु ० इति प्राश्नं कौमुत्सु जनेषु
ञ्चै ॥ रूक्मायां विरजते ॥ सिद्धमनं भूतमित्युक्तेवरः ॥ सा विराट् तन्माक्षायितस्य ते शीयेत न्यर्द्धं धाः ॥ इति श
ने रूक्मा उक्तं कल्पयते त्युञ्जेर्ब्रूयात् ॥ ॥ इति मधुपर्कः ॥ अथ कन्यादानं ॥ अष्टवर्षा भवेद्गौरी नववर्षां तु रोहि
णी ॥ दशवर्षा भवेत्कन्या अतर्द्धं रजस्वला ॥ ततः कन्यादाता ॥ पिता पितामहो भ्राता सकुलो जनिवा मातु
लो वा स्त्रिया स होपविश्य प्राणानायम्य ॥ प्रयोगसरणे ॥ दाता उद्गच्छुख उपविश्य ॥ कन्यां प्राङ्मुखं रीवरः प्रत्यक्ष
मुत्तापविश्य ॥ प्राङ्मुखः स त्समस्तपापक्षयद्वारा कूर्म एष्टमारभ्य स त्रिंशं मंडपपर्यंतं कृतवायुकारा नृर्षसह
स्रावसम्भे एवैवता लुकापकर्षणोक्तेण सर्वराज्यपकर्षणसंमितकालं सदृशपूर्वान् दशापराज्यात्मना सहजं

लोकनिवाससिन्धुत्तरकालेविष्णुलोकप्राप्त्यर्थं दाताकन्यादानमदं करिष्य इति संकल्प्य ॥ वेणुवेत्रादिपात्रपूरि-
ततंडुलेषुकन्यांप्राप्नुस्वीमुपवेत्तुय ॥ तथैव तंडुलपूरितवेणुवेत्रादिपात्रेप्रत्यक्षमुखमासीनं वरंगं प्रपूज्योक्ष-
तादिभिः रभ्यर्च्य कन्यावरयोर्मध्येतः पटं धत्वा वरस्य पादौ प्रक्षाल्यालंकरण्य पुष्पफलाक्षतैः सदक-
न्यकांक्षिणहस्तमुत्तानं गृहीत्वा सोदकं कन्यावरणवतगोत्रनामनीप्रपितामहपूर्वकमभिधाय क-
न्यां कनकसंपन्नां कनकाभरणैर्युतां ॥ दास्यामि विष्णुवेतुभ्यं नृक्षल्लोकजिगीषुषो ॥ विश्वं भूराः सर्व-
भूताः साक्षिणः सर्वदेवताः ॥ कन्यामिमं प्रदास्यामि पितॄणां तारणाय च ॥ कन्ये ममाग्रताभूयाः
कन्ये मे देवि पार्श्वतः ॥ कन्ये मे सर्वतो भूयास्त्वहानां नमोक्षमाप्नुयां ॥ पुनर्गोत्रप्रवरमुत्काञ्च मुकश-
र्मणः प्रपौत्राय अमुकशर्मणः पौत्राय अमुकशर्मणः पुत्राय अमुकशर्मणे वराय ॥ एवं पुनः क-

न्यकाया अपि गोत्रप्रवरमुत्वा अमुकशर्मणः प्रयोत्रो अमुकशर्मणः प्रयोत्रो अमुकशर्मणे मम पुत्रो अमुकशर्मणे
 चो सुभद्रां कन्यां एवं पुनः त्रिवारंगोत्रप्रवरादिमुत्वा इमां सप्तवर्णां कन्यां प्रजापतिदेव्यो वै अमुकशर्मणाया अमुकशर्मणे
 दशरथाध्यायिने तुभ्यं प्रजामदत्तकर्मभ्यः प्रतिपादयामीति । कन्यामुदकपूर्वं देत्वा स्वस्तीति प्रतिवचनं वरः दत्तं
 स्तं गृहीत्वा । देवस्य त्वासवितुर्गित्यादि । दत्ताभ्यां प्रतिगृह्णामीति । राजा त्वावरणो न यतु देवि दक्षिणे प्रजायते
 ये कन्यां तेना मृतत्वमश्यां ॥ वयोदाने । मयो मत्स्यमस्तु प्रतिगृहीत्वा ॥ कुरुदं कस्माद्भद्रात् ॥ कामः दत्ताय कामो
 दाता कामः प्रतिगृहीता ॥ कामः समुद्रमाविश । कामेन त्वा प्रतिगृह्णामि । कामेन ते ॥ दाता कुरुते तत्कन्यादानप्रति
 ष्ठाति धर्मार्थं कुरुदं कस्माद्भद्रात् ॥ इति दक्षिणां दद्यात् ॥ वरः स्वस्ति । देवस्य तेति प्रति
 गृह्य राजा त्वावरणो न यतु देवि दक्षिणे ग्नयोद्गृह्यते ना मृतत्वमश्या इत्यादि ॥ कुरुदं कस्माद्भद्रात् इत्यादिका

मै नैने। एषाते कामदक्षिणा उत्तानस्वांगारसः प्रतिगृह्णातु ॥ इति प्रतिगृह्णीयात् ॥ ततो दाता धर्मं चार्थं च कामे
च गतिं च रित्येति वदन्त ॥ नातिचरामीति वरं ब्रूयात् ॥ ततो वरः ॥ विवाहवेद्यां विधिं वदन्ति प्रतिष्ठाप्यालं कृत्य
सं रक्षणं कृत्वा पुनः कन्यकाशान् प्रतिगत्वा ज्योतिषिं केदं न कुप्यन्ते ज्योतिषिकाय पुगीफलानि तां वृत्ताक्षत
कुवर्णा निहस्ते दत्त्वा मंगलाष्टकपाठानंतरं तद्वत्तु सुमृदूतं इतरस्मिन्नतरमिति सावधानी भूत्वा कृपां चैव गोल
क्ष्मी नारायण चित्तं कुर्वतां पुगीफलद्विद्राज्ञां गच्छतं दत्त्वा अन्योन्यं कन्याविराजि रसि-वरः कन्यकाया वि
रसि-उभयोर्मध्ये स्थिता वरणवस्त्रमपास्यान्योन्यं शिरस्यं जलं विरज्जेत् ॥ एवौ विधेः सुदूतं कन्यां दृष्ट्वा च
क्षणी उपसंहृत्याः भ्रान् घ्नी वरुणापतिं घ्नीं हृदस्पते ॥ इन्द्रा पुत्रघ्नीं लक्ष्म्यं नामस्यै सावितंः सुव ॥ इति जज्ञा
॥ अघोरश्च सुरपतिं घ्नीं धिष्णिवापश्चुभ्यः समनाः सुवचाः ॥ जीवतु देव कामाम्यो नाना ना भवो हृदपदे

व. प्र.

३६

शं चतुष्पदे ॥ इत्यन्योन्यं समीक्षेताः अवरवध्वो संकल्पयतः ॥ आवाभ्यां कर्माणि कर्तव्यानि वजाश्चोत्पादयि
तव्या इति ॥ अथ वरः ॥ अंगुष्ठेनोपममया चांगुल्यादभेदं संगृह्य ॥ इदमदं यावत्पतिश्च लक्षितस्तं
निर्दिशामि इति यजुषा तस्याभ्रुवोरंतरंदभेण संगृह्य प्रतीचीनो न रस्येत ॥ दक्षं प्रक्षाल्य निमित्तं स
ति ॥ जोवा रंदंति विसृज्यते अथ रदीर्घा मनुजसितिं दीधियुनेरः ॥ वामं पितृभ्यो ये इदं समन्ति रे मयः पति
भ्यो जनयः परिषजे ॥ इति जपेत् ॥ व्युक्षत्कृमुदचं वा पत्रास्ये ब्राह्मणः स्नपनं हरेत् ॥ अथ रदीर्घा र
दयं न्यायः ॥ इति युग्मान्विप्रान् स्नानीयाद्भः प्रेषयेत् ॥ जलपुणं कलशमानीय ॥ अयं स्नोः अग्निं परियंतु
क्षिप्रं प्रतीक्षंतां श्वश्रो देवराश्व ॥ इति यजुषा तस्याः शिरसि दंभे उपनिधाय ॥ खेन सः खेयः खेयुग
स्युः क्षीपते ॥ अपालमिंद्रात्रिः पूत्यं करनर्यं वर्चसं ॥ इति तस्मिन् दक्षिणं बहिर् युगच्छिद्रं प्रतिघ्राप्य ॥

शान्तेऽहिरण्यं समुशन्त्यापः शान्ते मेयी भवतु शान्त्युगस्य त्रिदश ॥ शान्त आपः शान्त पवित्रा भवन्तु तथापत्यातन्वः
शान्तेऽहिरण्यं ॥ इति सप्तवर्णां छिद्रेन धीयः हिरण्यवर्णाः शुचयः पावकाः प्रचक्रमुर्द्वित्वावघमापः शान्तं पवि
त्रावितता ह्यासन्ताभिः द्यू देवः सविता पुनातु ॥ हिरण्यवर्णाः शुचयः पावका यो सुजातः कश्यपायास्व
ग्निः ॥ या अग्निगर्भं दधिरे सुवर्णाः स्तारुत आपः शान्तेऽहिरण्यं ॥ २ ॥ यास्याः राजा वरुणे अतिम
ध्ये सत्यान्ते अवपश्यन्त नानां ॥ या अग्निगर्भः ॥ ३ ॥ यासां देवा देवि कुरुन्वति भूक्षं व्या अतरि क्षं व
दुधानि विष्ठाः ॥ या अग्निगर्भः ॥ ४ ॥ शिवेन त्वाचुक्षपापश्यन्तापः शिवया तत्त्वापः स्य शान्तु ॥ त्वचन्ते
घृतश्रुतः शुचयो याः पावका स्तारुत आपः शान्तेऽहिरण्यं ॥ ५ ॥ इति पंचभिर्मंत्रैर्विप्रानीतं पुद्गलशान्
दकैः सम्यक् सुरुतस्त्रापयित्वा ॥ ॥ परित्वा गिर्वर्णा गिरुमा भवतु विश्वतः ॥ ॥ रुद्रा युमनु रुद्रय्यानु शा

भवंतु शुचयः ॥ इत्यहं तवा सोभ्यामाच्छाद्य बध्वा माचांतायां ० उराशरसाना सोमनसं प्रजांसौ भाग्यंत नं ॥
 अग्ने रनुव्रता भूता सन्न ह्ये सकृता यकं ॥ इति यो क्रेण सीतां संन ह्यति ॥ सप्रजस रत्ना वयः सुपत्नी रूप से
 दिमा ॥ अग्ने सपत्ने दं भन मदे व्यासो अदाभ्यं ॥ इति बध्नु वस्त्रं विवाहकारिण्ये व्याचायां यदद्यात् ॥ व्या
 चायः ॥ सूर्यो देवी मुना सोरोचमाना मयः ॥ इत्यादि पवित्रा वस्त्रं गृह्णाति ॥ तेनाग्रे अस्याः सपत्नी न भवति
 । तथा च रुत्तिका रिका ॥ विवाहे यद्वधू वस्त्रं वासां सिंघुपनायने ॥ वासां सिंघातके दद्यादाचार्यः ॥ यद्वधू व
 सपत्नीना इने चैव सूर्या जानाति वैयतः ॥ इति दत्त्वा ॥ मांगल्यं तंतुवानेन मम जीविन हेतुना ॥ कंठे वशमि स्रुभगे सा
 जोड्डारदां जानमिति मंगलं सूर्ये कंठे बध्वा ॥ नीलकोदिते भवतः इत्या सक्तिर्व्यज्यते ॥ एधंते अस्याः सपत्नयः प
 तिवं धेषु न ध्यते ॥ इति गुवर्णमणि संयुज नीलमणि सूत्रं कंठे बध्नाति ॥ सुमंगली रियं बध्नाति ॥ समेत प

१॥ श्येत् । सोभाग्यमस्येदत्वायाथास्तंविपरेतन ॥ इति सिंदूरं दद्यात् ॥ गौरीर्ममाय-
 प्रहय-ह्रीश्चतेलुक्ष्मीश्च ॥ पुरणवेदमितिलक्ष्मीनारायणौ पूजयेत् ॥ गणानां त्वेति गणपतिं च पूजयेत् ॥ तथा
 सुवासिनीश्च संपूज्य सोभाग्यद्रव्याणि जीरसेंधवहरिद्रा पुगी फलचणकद्विदलतंदुल युता निसर्वाणि वे
 णुपात्राणि सुवासिनीभ्यो दद्यात् ॥ ॥ अथ कपिलोवाच न प्रयोगः ॥ उभयत्रेभ्यश्च तंदुल पूरितं तंदुलं यं जि
 धाय तदुपरि ससृजं दुग्धपूरितं पात्रं ह्यंस्थाप्य । वरः स्त्रां जलिना स्वपयसा बध्नेत्तल्लोहुरपंस्ती यं द्विः स्तं दु
 लानोप्योदुरभिघोरयति । ततो वरं जलावन्यः स्नाभ्यामेव तंदुल पयोभ्यामेव रंत्वा । बध्नेत्तले रूपरिं स्थाप्य
 । सोदकं कंलशमादाय ब्राह्मणिः सह । कपिलाः स्तारयतु दक्षिणाः पातु बहू देवं चास्तु पुण्यं वर्धनां शान्तिरस्तु पुष्टि
 रस्तु तुष्टिरस्तु रुधि रस्तु विघ्नमस्तु आयुष्यमस्तु रोग्यमस्तु स्वस्ति शिवं कमास्तु दं पत्योर्जन्मन क्षत्रे सग्रे देस देवने सो

मेन रुयेतां शांतिरुत्तु प्रजापतिः स्त्रियां यशः मुक्कयोरदधात्सयं । कामस्य लसमानंदं । तस्याग्ने भाजयेद्
 मा । मोद प्रमोद आनंदः । मुक्कयोर्निहितः सयः । रुत्वेव कामस्य लप्याणि ॥ दक्षिणाणां प्रतिग्रहे ॥ मनसः श्रि
 तमा कृतिं वाचः सत्यमङ्गीमहि ॥ पृथुतां रूपमन्तस्य । यशः श्रिः श्रियतां मयि ॥ यथा ह्यमस्या अतप संस्त्रिये
 पुमान् ॥ यथा स्त्री तप्यति संस्त्रिये प्रिया ॥ एवं भगस्य तप्याणि यज्ञस्य काम्यः प्रियः ॥ इदमीत्यग्निर्वदति ।
 तथेति वायुराह तत् ॥ दंतोति सत्यं चंद्रमाः ॥ आदित्यः सत्यमोमिति । आपः सत्सत्यमाभरन् ॥ यशस्य शतं
 दक्षिणां ॥ प्रजामेकामेः समृध्यतामिति ब्रुवन् जलो संतना मुदकधारं स्त्रावयति ततो मिथः विरुजंतं दुला
 न्मवपत ॥ एवं त्रिद्वितीय पर्याये वधः स्वतंदुलपयोभ्यां पूर्ववद्दूरं जलो कुर्याद्दुधं जलावाचा यैः सन्वा । कपि
 लाः स्तारयत्विद्यादि पूर्ववत् कृत्वा पेशावामेकामः समृध्यतां ॥ इत्यावपतः । तृतीय पर्याये तंदुलपयसी

सः सद्यपूर्ववत्त्वा कपिलांस्तारयत्स्वित्पादिपूर्ववत्त्वा यतो मे कामः समध्यतांमित्यन्योन्यमावपतः॥
चतुर्थपद्यापेपितृह्मी मेवंपुयतिंसर्वमेकामः समध्यताम्॥ इति । प्रजाः पशवो यज्ञः सर्वइतिकमे
ण नूयानूह्मीचतुर्थे ॥ अथात्र नूकुशाखीयस्तृकचवाइदमग्रइत्यादिभिः ॥ सूत्रमुभयोर्वा रद्वयं प्रदक्षि
णां रूत्वा नवनवरत्वा यथा भवति तथा रूत्वा वरवधोः प्रातसरबंधः कर्तव्यः ॥ तथा । वरइवो इति स
रः संकल्पानंतरस्मृतः ॥ दस्तग्रदणकाले वा पूर्वघ्नः सद्यएववा ॥ आश्वत्थायनपदुतो । ततः कंठदेश
संमुखं अधोनिष्काश्य कुंकुमाक्तमूर्तायुक्तं चरुत्वा तेन दक्षिणं खंडं बध्नात्तदूर्ध्वं मस्तप्रकोष्ठे वरोधनी
यात् । कटिदेशं संमुखं मुपरिनिष्काश्यात्तादृशं रूत्वा वरदक्षिणदस्तप्रकोष्ठे वधूर्ध्वं धीयात् ॥ अत्र विवा
हे सांगफलाद्यर्थे त्राह्मणेभ्यो दक्षिणां दद्यात् ॥ इतिकपिलावाचनं ॥ अथ मंगलाष्टकानियथा ॥

श्रीनाथांघ्रिसरोजयुग्मं समलं लोकत्रये पावनं गंगाजन्मनि केतनं स्मरत संभक्तप्रसादास्पदं ॥ नत्वा मंगलपा
 उसिद्धिं विधये मोहार्तिकानां सदा सम्यक् संसोम्य मुहूर्तं तानं समये वक्ष्ये सुलग्नाष्टकं ॥ ब्रह्माविष्णुमहेश्वरं गण
 पतिः संचंदनाग्निर्यमोरक्षः पाशिमरत्कुवैरपशुपोः सर्वसुरः पन्नगाः ॥ भानुश्चंद्रकुजतृतीवभरगुजाः रुः
 हेमोरगोकेतवश्चैतेषां तु सदा सुलग्नसुमुखाः कुर्वंतु वो मंगलं ॥ १ ॥ शक्तिः शंखमथांकुशध्वजा सितछत्रप्र
 दीपप्रभाश्चाष्टौ वामरतोयकुंभसहिताः सन्मंगलाः सर्वदा ॥ सत्प्रीताक्षतजीरसेंधवनित्रां पूगीफलोच्चा
 गुडश्चैतेषां तु ॥ २ ॥ घंटानादमदंगदुंदुभिर्द्वैः प्रक्वाणशब्दाद्योनाना मंगलगीतनृत्यानि विह्वेहोर्निघ्राणवेणु
 ध्वनिः ॥ विप्राशीर्षचनानि वेदानिनदः संपूर्णानां स्त्राक्षयः श्रेतेषां तु ॥ ३ ॥ दूर्वाग्रं मधुपंचगव्यसहितं गोरोच
 नं श्रीफलं कर्पूरादिसगंधवस्त्रनिचयाः श्रीचंदनादीनि च ॥ तांबूलं फलपुष्पं पूर्णकलशः पुण्यांगनाभिर्य

नाश्चैते पांतु ॥ ५ ॥ मन्वादिस्मृतयः पुराणततयः काव्यप्रबंधादयः षट्चक्राः श्रुतयश्चतंत्रविधयः सू-
त्राणि भाष्याणि च ॥ सिधांताय मनादिज्ञातकदृशोगगाधिकाः संहिताः श्रौते पांतु ॥ ६ ॥ दिङ्नागागिरयः
स्वनद्यमणयः स्त्रेधाविभक्ताग्रयः क्षमापालामुनयः प्रसन्नकवयः संपूर्णशस्त्राध्ययः ॥ संकल्पद्रु-
मकामधेनुमहितः श्रुतामलिः कोसुभंवर्षे पांतु सदा ॥ ७ ॥ श्रीवत्सान्वयनारसिंदुचरितं शाद्विकीर्तु-
तेः मेघं शत्रुदरं समृद्धितकरं रत्नानुरूपस्थितां पायादः सततं पुरं सुखतर्धर्माश्चैकामप्रदं सर्वपांतु ॥
वेकुं गजितनारदाः पृथुविभूधन्वंतरिमोहिनीविष्वक्सेनमुधामदंसरूपभायोगेश्वरः अर्पभः बुधा
मूर्तिहृत्कायुधोप्रभुरथोसंकर्षणः सत्यभुक्सेनः कल्पनिरुद्धकोट्यद्विहताभानुः सदा पांतु वः ॥ ९ ॥ प्रद्युम्नाभ
गवानकुलेश्वरयुतः श्रीवासुदेवः स्वयं श्रीमोरस्वतर्धर्मसेतुमथुराभाथावनं माभवं ॥ रं हारण्यमनंतपुः

ण्यफलितं धन्वाकल्लिंदात्मजो चैतेषां तु ॥ १० ॥ वृहस्पतः समन्त्यः कमगो वराहो व्यामोद रिदं नमः यत्तु कामाः ॥
 नृसिंहरवर्जि मद्ग्निसूनुर्वधूवराभ्यां वरदा भवन्तु ॥ ११ ॥ श्रीगामभद्रश्च सवासः देवो नारायणः पुरप्रवा
 जिवक्ताः ॥ चतुःसनः कर्दमसूनु मुख्या वधूवराभ्यां ॥ १२ ॥ ब्रह्मर्षिर्देवर्षिः समाज एष गंधर्वपक्षोरगासिधसं
 घाः ॥ दैत्याः समुद्रागिरयः कृपणा विधूवराभ्यां ॥ १३ ॥ सीतानंयां सूर्यामदयं तिका च श्रीसत्यभामा दुपदात्म
 जा च ॥ सावित्री रंधत्यपि याश्च सत्यो वधूवराभ्यां ॥ १४ ॥ कामो वसंतो मलयानि केन्दुप्रीतीरिति च स्मरपट्टगतां
 पोष्याः शरास्तं धनु रेश वंचवधूवराभ्यां ॥ १५ ॥ आदित्यचंद्रावनिजश्रवजीवः शुक्रार्किरादुधवज्रनामखेदाः ॥
 नक्षत्रराशिज्जवा र्पूर्वा वधूवराभ्यां ॥ १६ ॥ भागिरिथी वेन्नवती कल्लिंदा चर्मण्वती भीमरथी च वेणा ॥ सरस्व
 ती चापि समुद्रयुक्ता वधूवराभ्यां ॥ १७ ॥ इंद्रो नक्तो धर्मपतिः सरक्षोजलाधिपो वायुरमो धनेश्वरः ॥ इंशो विरि

चिः कमलादिगीर्णा व धूवराभ्यां ॥ ८ ॥ इत्यादिचाक्षुर्वचनादनंतरं धृत्या करेण क्षत गंध पुष्पं ॥ ध्यात्वा हस्तिं सावर
येत्थ रंतां शिवं च गौरीं च सरस्वतीं मज्जां ॥ ९ ॥ इत्तरस्मिन्नुत्तरं नानेवाहूमास यो भवतो नानादीये भवतो द्वे विष्णोनि
धनं पूर्वमहर्भवति हविष्मन्नि धनं मुत्तरं प्रतिष्ठित्ये ॥ इति पठित्वा ॥ तदस्तु मित्रावरुणाति पठित्वा ० समूह तमे
स्त्विति वधूवरो अन्योन्यांशुरस्य क्षत मेलनं कुर्यातां ॥ १० ॥ ततः कपिला वचना नंतरं ब्राह्मणाः मंत्रा क्षतो भ
दद्युः । तत्र मंत्राः ॥ ११ ॥ तदस्तु मित्रावरुणा आप उरंतु यस्ता हृदा अहो मुचे अयं मण सोमा एष पाग्निरा
युष्मानघृतं नष्टि बल्यस्मे देवा सोधाता ददातु शतायुधाया ग्ने यज्ञस्विन्व स वस्त्रो नरे बर्हिष उत नरे बर्हियं ज
मान लोक इयं वै पूर्वोत्तरास्मिन्नुत्तरं मूर्धानं मम जुनः स च ध्राह्या युस्तान्जात वेदः शतं रचिनो यज्ञेन यज्ञं वृहस्प
ते ममाण्य पा मतिं प्रेक्षा पते स्तपते स्तपमात दिधीनां सद्यो ज्ञातो देवं देवा य न हि रषमा दित्यान्कामं न राशुं

सः समभिप्राच आरुद्रहणदश दृतीद्वे तन्त्रस्मरणमात्मन्वानलो कस्य विच्छिन्नय्य नक्षराग्रभणामि ज्ञातो वय
 द्वास्तोप्यते रुद्रस्य ते युवे मेवा वै दस्वो नानि यु शूर्द्धरण्यवर्णोश्वा वृतीस्त्वं वरण्यस्य मेतं सनः पिते वसुधा
 मांशां भरे छिद्रं रमयत मरुतारुद्रशः प्रह्वग्निर्नो येन देवा इन्द्रो नृभिरजन दष्टो नर्य प्रजां पुष्ट्ये भा
 गधेये नयः पावमानी रादन मंगानि व संते न सिद्धं दायत्वा ते जस्वते ते जस्वते श्रीणां म्यवां यो द्रविणो द
 भोरुषाम् श्रीसुरास्त्रीपत्नी प्रजा स्यात्मानः स्तेन शान्त मेवा प्रतिष्ठा देवाणां तु विशे वदुर्गे वे गो मृग कं दे नान्ममा
 वसथी यः राजा धिराजा या निप मे वैता माशा स्ते यस्मिन् अयुर्वेदं हरण्यं रुद्रण्य पात्रं पूर्णं द्रुतिमा
 मृरुक्नीतो यावतीः पर्यात्ये सदस्त्राक्षेण ॥ ॥ इति पावक चर्म चक्रमः ॥ अथ चर्म चक्रम् ॥ उं । तदस्ते मित्राव
 स्तो भद्रं कर्णेभिः द्रविणोदाः सविता पश्वा ताव ॥ न वोन वो भवति । उमे भोजा । इदीर्घा ॥ अथ मंत्राः

५. दशतानंत रंवरः कन्यां दक्षिणे दक्षे गृह्णात्वा । पृष्ठात्वे तं नयतु हस्त गृह्णात्विनोत्वा प्रवदता रं रथेन गृह्णात्तु गच्छदप
त्नीयथा सो वाञ्छनीति विदथे मा वदामि ॥ इति अग्निमभ्यानीय ॥ विवादे वितते तं त्रेहो मकाल उपस्थिते ॥ कन्या
मृतु मती दृष्ट्वा कथं कुर्वति याज्ञिकाः । द्विविष्मंती रिमा आपो द्विविष्मान्देवो अश्वरे ॥ द्विविष्मा १२ आ विवा सति द्व
विष्मा १२ अस्तु सूर्यः ॥ अनेनाभि मंत्रिताभिराहुः स्नापयित्वा अन्य वस्त्रमलं कृत्य तद्वा सो ब्रह्मणे दत्वा युंजा
न इति द्वे आहुतीर्जुहुयात् । यथा तं न प्रयोजयेत् ॥ यथा स्नापयित्वा तु तां कन्यां अर्चयित्वा यथा विधिः ॥ युंजा
न आहुतीर्दत्त्वा वस्त्रं दत्वा ततः शुचिः । विवाद्दहो मे प्रक्रान्ते यदि कन्यारजस्वला ॥ त्रिरात्रं दंपती स्यातां सह शयाश
ना विति । स्नात्वा गां ब्रह्मणे दद्याद्दूमे कृत्वा यथा विधिः ॥ प्रकृतमनुसरामः ॥ अग्नेः पश्चाद्दूधं दक्षिणा त उपवेश्य
स्वयमुत्तरत आसीनः प्रधानो मादिपुषट्सु वरः उत्तरत उपविशेत् । तथा द्विरण्यकेति व्यतिरिक्तकानां

प्रधानहोमादिपुषट्फनित्यं । शाख, विभेदानुनसंशयोन्नतिषेठूधूदंशिएतोवरस्येति । केनेषट्ठोमाः । प्रधा
 नहोमोयदृतादिहोमः प्रवेशहोमोभविवादशेषः ॥ अग्नश्चरस्त्वह्यस्यसंगपट्स्वेपुचैवंप्रवदंतिसभ्या
 एवमुपविश्यवरः प्राणानायम्याद्येत्यादिममविवादेप्रधानहोमंकरिष्यइतिसंकल्प्यं योयत्कर्मकुर्यात्तदादि
 तोयतासुराप्रतिज्ञावाक्यंबदोदितिस्मरणतः । ततअग्नीधनादिपात्रप्रयोगांतेअश्मानंलाजांश्चसहस्र
 युंयातदुत्तरतः सप्तपदक्रमणार्थंसप्तसंख्याकानअक्षतपुंज्ञानसतेष्वान्सपुगीफलदूरिदालुदुकान्प्र
 युंन्यः ॥ मनउपरिपंचसंख्याकलदुकानपुगीफलदूरिदासहितांसद्रव्यांगौरीचस्थापयेत् ॥ ततः समोसाग्रे
 दध्नादित्याज्यभागांतेवरउत्थापामः प्रथमोविविदेगंधवोविविदुत्तरः ॥ तृतीयोअग्निहोपतिस्तृतीय
 ओमंनुष्यजाः । सोमोददं धर्वायगंधवोदददग्नये ॥ रयिंचपुत्राश्वादादग्निर्मद्यमथोइमां ॥ इति दू

अप्यामासीनां वधूमभिर्मन्त्रयेत् । तथा । इत्यायसो मइत्युगभ्यामासीनामभिर्मन्त्रयेदिति । गृभ्णामिते सुप्र
जगत्वायदहस्तं मयापत्या जगद्दृष्टिर्यथा सः । भगोऽश्रय्यमासा विनापुं रंधिर्मह्यं वा दुर्गादपत्याय देवाः । तिह
पूर्वे जनासौ यत्र पूर्ववद्दोहिताः । मूर्धन्या न्यत्र सो भ्रवः पूर्वो देवेभ्य आतपत् ॥ सरस्वति प्रेदमवमभगे वाति
नीवति । तां वा विश्वस्य भूतस्य प्रयोगो मस्य साग्रतः प्य एति प्रदिशः सर्वादिशो नुपवमानतः । दिहृण्यदहरे रमाः
सत्त्वामन्मनमं कृणोत् ॥ इति चतसृभिर्गर्सा । नायावध्वा उज्जानं पाणि संसांगुष्टमवन्वीनेन स्वदक्षिणेन पाणि
ना गृहीत्वोत्थाप्या जरेणो म्नि दक्षिणेन पदा प्राचीमुदीची वादिशमभिप्रक्रमयति । तथा ॥ आसीना यास्त्रिया
स्त्रिष्टुभे गृभ्णामीत्यग्निमंतगा । गृण्हीत्यात्पाणि मुज्जानं सांगुष्टांगुलिदक्षिणं ॥ एकमिषे विस्मृत्वान्वेतु ॥
द्वे इत्थं विस्मृत्वान्वेतु । त्रीणि व्रतान् विस्मृत्वान्वेतु ॥ चत्वारि मायो भवा यवि । पंचपशुभ्यो वि । षड्रायसा

पायवि • सप्तसप्तभ्यो ह्योत्राभ्यो गिमुत्त्वा चेतु ॥ इति सप्तपदानिक्रमश्चिन्ता ॥ तथा । अथैनमुत्तरेण गिदक्षिणे
 नपदा पुनः ॥ एकमित्यादिभिः सप्तपदानिक्रमयेदुदगिति । सखा सप्तपदा भव । सखा यो सदा पदा बभूव । स
 ख्यं ते गमेषं सख्या ते मायो यः सख्या ते मायो ह्यः ॥ समयाव संकृत्या बहे संप्रियो रोविहृ स म नस्यमानो
 । इषमृजं मभिसंवसानो संतो मनांसि संव्रता समुचिजान्याकरं । मा त्व मस्य मृदम मृदम म्मि सा त्वं जोर हं पृ
 थित्वं रे नो हं रेता भृक् म नो ह म स्मि वान च ॥ सामाह म स्यत्क २ सामामनुव्रता भव पुं से पुत्राय वेत्त वै । श्रिये पु
 त्राय वेत्त वरुदिसृत्त ॥ इति सप्तमे पदे जपित्वा सप्तह्माग्नेः प्रदक्षिणं कुर्यात् ॥ तथा । सोमाया न्याहुतेः पूर्वं
 रुच ह्माग्नेः प्रदक्षिणं । लाहाना माहुतीनां तु ब्रह्माप्येको बद्धिर्भवेदिति ॥ ततः पूर्ववदुपविश्य बध्वा म
 न्यारब्धायां सुवेणाज्यं सुचिगृहीत्वा । हंसो मायजनि विदे स्वाहा । सोमायजनि विदे इदं नमम ॥ गंधर्वाय

जनिविदेस्वा. गंधर्वाय. इदं. अग्नयेजनिविदेस्वा. अग्नयेजनिविदेऽ. कन्यत्वापितृभ्योयतीपतित्वाकम
वदीक्षामदास्वाहा। सूर्यायैवध्वेऽ. प्रेतोमुंचातिनामुतः। कुवदाममुतः। स्फुरत्॥ यथेयमिद्रमीदुः
सुपुत्रासुभगासतिस्वाहा। इन्द्रायमीदुये. इमांत्वमिंद्रमीदुः। सुपुत्रां सुभगां नृणु॥ दक्षास्यां पुत्रानाध
द्विपतिमेकादशं रुधिरास्वा. इन्द्रायमीदुये इ. अग्निरैतुप्रथमो देवतानां सोस्ये प्रजां मुंचतु मत्कपाशा
त्॥ तदयं राजा वरुणो नु मन्यतां यथेयं स्त्रीषो नम घ्नन्तो दास्वाहा. अग्नीवरुणभ्यां॥ ७॥ इमामग्नि
स्त्रायतां गार्हपत्यः प्रजामस्येन यतु दीर्घमायुः॥ अश्विनोपस्वाजीवतामस्तु मातापो बभूवु
धयतामियं स्वाहा॥ अग्नये गार्हपत्यायेदं. मातेर्गृहानशिषोषउत्थादन्यत्र त्वददयः संविशंतु॥
मातृविकेस्युरावधिनाजोत्. द्विपतिनाकेविराजपश्यंती प्रजां मुमन्यस्यमानां स्वाहा॥ सूर्यायैव

वधे इदं ॥ १०॥ द्यौस्तपस्वरेण रक्षतु वा पुंसं रक्षितो चरुतं धयंतं संवितुभिरक्षतु। आवाससः परिधानाद्
 हस्यति विश्वे देवा अभिरक्षंतु प आत ॥ स्वाहा। घृवाय्वा धे सक्तिव हस्यति विश्वेभ्यो देवेभ्य इदं ॥ ११॥ अत्र ज
 तां पोत्र मृत्युं पाप्मानं मुत बाधं ॥ शीर्ष्मः स्मृतमिव नुच्यद्विपद्मः प्रतिमुंचामि पात्रं स्वाहा ॥ सूर्या
 ये व ध्वे ॥ १२॥ उमं मे वरुण ॥ चवे स्वा ॥ वरुण ये दं ॥ १३॥ तत्वायामि ॥ प्रमोषी स्वा ॥ वरुण ये दं ॥ १४॥ त्वे नो
 अग्ने वरुणस्य ॥ प्रमुमुग्ध्यस्मत्स्वाहा ॥ अग्निवरुणाभ्यामिदं ॥ १५॥ सत्वं नो अग्ने वमो ॥ अत्र यं स्व नो ॥ गवि
 स्वाहा ॥ अग्निवरुणाभ्यां ॥ १६॥ त्वमग्ने अयास्य ॥ दास न भेषजं स्वाहा ॥ अत्र ये अयसे इदं नमम ॥ १७॥ अ
 न्नाकारिका ॥ सोमादिमंत्रे ऋषयो पदेशां विष्णुना ज्ञापिवधू रक्तसूर्या ॥ प्रेतादिमंत्रद्वयं इदं मीढुं स्मदुजरे रग्निर्व
 रणेन माधं ॥ सोमं तरे गार्हपत्यमंतः सूर्यो बधूः स्वा नवमेपि मंत्रे ॥ आत्मा च मंत्रात्मा व वाक्यं किं गं नान्यग

तिस्यादिति मे मनीषा । सोर्वायुर्गन्धोपश्चात्सविता च हृदस्पतिः । विश्वे देवा इति द्यौः स्तेततः सूर्यावधुः परे ॥
वल्गो नंतरे मंत्र युग्मे तत्परतो दूयोः । अग्निश्च वरुणश्चैव त्वमग्नेः प्रकीर्तितः । इति षोडशाऽप्याहुतीर्हु
वा । पुनरुत्थाय । आतिष्ठे मम श्रमान ममेव त्वं स्मिन्भव ॥ अभितिष्ठ एतन्यतः सदस्व एतनायतः ।
इत्यग्नेरुत्तरतो बधूं मश्मानमास्थापयति ॥ दक्षिणेन पदांगुष्ठेन स्थाप्य यथोपविश्य बध्वां जलिं शुग्बत्संस्तु
त्योपस्तीर्य दुर्काज्ञानोप्यभिघारयेत् । तस्याभ्राताकाज्ञानावपतीत्येके ॥ जा मद्गत्यानां तु भ्रिरो वापः । तथा
कारिका ॥ बध्वं जलावुपस्तीर्य काज्ञानोप्यभिघारयेत् ॥ त्रिजां मद्गन्यस्यावापाः दूरन्येषामिति स्थितिः ॥ अं
गुत्यग्रेर्न होतव्यं तथा नां जलिभेदतः ॥ अं जलेर्वा मपां निकाजद्रो मो विधीयत इति ॥ वरो बध्वां जलिं धृत्वा
र्के । इयं नार्युपभृते कुल्यान्यापुं ॥ ॥ सोर्वायुर्गन्धोपश्चात्सविता च हृदस्पतिः । विश्वे देवा इति द्यौः स्तेततः सूर्यावधुः परे ॥

वे.प्र.

४७

सीनएववध्वंजलिवामपाश्वर्नकादः। जुहुयात्। तुभ्यमग्रेपर्यवदन्सर्वावदतुनासह। पुनःपतिभ्योजावां
दाअग्रेप्रक्षयासह॥ पुनःपहोमग्निरदादायुषासहवर्चसा॥ दीर्घायुरस्यायःपतिःसएतुशरदःशतं।
दिश्यादुतत्वयावयं धाराउदन्याइव॥ अतिगाहमदिदूषः॥ इत्कभावग्नं ब्रह्माग्न्योर्मध्यतःप्रदक्षिणीरु
त्य। अतिष्ठेममश्मानमितिबध्ममश्मानमास्थाप्य पूर्ववदुपविश्य पुनर्वध्वंजलावुपस्तीर्यद्विर्ज्ञा
नोप्याभिधार्य अयमग्नंनुदेवंकुन्याअग्निमयक्षत॥ सइमां देवाअध्वरःप्रेतोमुंचातुनामुतःसुवधा
ममुतस्करन्वाहा॥ अयमग्नाःअनय०२॥ इतिपूर्ववद्धत्वा तुभ्यमग्रइतितिसृभिःप्रदक्षिणमग्निरुत्वा
अगतिष्ठेत्यश्मानमास्थाप्यपूर्ववदुपविश्य पुनर्वध्वंजलावुपस्तीर्यद्विर्ज्ञानोप्याभिधार्य त्वमयमा
भवसियत्कनीनां नामस्वधावत्स्वर्यविभर्षि। अंजंतिरुक्षःसुधितं न गोभिर्यदंपतीसमनंसारुणाधि

त्वादा। अर्यमा उदं० ॥ ३॥ इति दुत्वा० तु भ्यस्येपर्यवदन्युनः पत्नी मग्नि रदाद्विधाउत त्वया वयमिति
त्यभिः प्रदक्षिणमग्निं दृत्वा पूर्ववदुपविशेत्। पुनः अयोश्वाग्नेस्य नभि इति चतु होति। तच्च देवता काग्निरु
॥ लाज होमेव धूराद्ये अर्यमाग्निदूतीयके॥ तृतीये त्वर्यमेवास्यादयाश्वाग्नेग्निरेव चेति० वैचिः लाज हो
मं तिष्ठ होममिच्छति॥ तदसमीचीनं लाज होमस्य दर्वि होमतात्॥ तथा चापस्तंबः॥ आसोनो दर्वि हो
मानु होतीति॥ अग्नये स्वादा० रदाय तंतु चराय स्वादेति समित्संनदने दुत्वा० अयाभ्यातः ना० समस्त
क्रमेण रोष्टतः अनाज्ञातादि प्रायश्चित्तादूतीश्च रुवे लो वदुत्वा अघ्नो वरगां दत्वा अघ्नाणां विसृज्य व
धूं मुने रत उपवेश्य। प्रत्वा मुं चामि वरणास्य पाशाद्यै नत्वा च धामविता मुकेतः॥ धातुश्च योनो मरुतस्य
होके स्यो नं मे मद्रपत्या करामि॥ रतं विश्वामि वरणास्य पाशां यमं बधीत मविता मुशो वः॥ धातुश्च यो० के रिष्टा

त्यासहपत्याकृणोमि॥ इति द्वाभ्यां श्राद्धं वेमुंचति। अथ प्रत्यदंसायं प्रातर्दोमं कुर्वन्निममग्निं धारयेत्॥
 ॥ इति विवाहप्रधानदोमः॥ यद्योपासनाग्निरनुगच्छेत्॥ श्रोत्रियागारे दग्निमाहृत्या यतने स्तंडिले
 विधिना प्रतिष्ठाप्य परिस्तीर्य दव्याज्यमृष्टात्योप्रोक्षणमुवाविति चत्वारि पात्राणि प्रयुज्य प्रोक्षणीमाज्यं
 च सशृत्य मुकुमुवांसं मज्ज्याग्निं परिषिच्य मुचिचतुर्गृहीतं गृहीत्वा॥ ३६॥ अथाश्वाने स्पृशति भिक्षाली
 श्वयत्यमित्वमेया असि॥ अयसामनसा धृतो यसाहव्यमृद्विषे यानो धेहि भेषजं स्वाहा॥ अग्नये अ
 नसे इदं॥ इति द्रुत्वा मुवेणास्यमवदाय चतुर्गृहीत्वा भिक्षालीं दत्वाग्निं परिषिच्य चयेत्॥ ३७॥ अथादग्नीः स्व
 चं गृहीत्वा जुहुयान्नोपवसेत्॥ एतत्पुनः संधानं गृहप्रवेशदोमाग्रागे वकुर्यात्॥ ततः ईर्ध्वमन्यदेवप्रा
 थश्चित्रं॥ ॥ अथ गृहप्रवेशः॥ विवाहदोमानंतं गृहप्रवेशदोमार्थं स्वग्रामं प्रति गच्छताहं पत्याया

[illegible]

रूपं हि रण्यवर्णां सत्ततः सत्ततः आरुद्रवधममृतस्य लोकं स्योमं पत्येव हतुं कृणुष्व ॥ इति जज्ञा ॥ न दुर्नरमागे
 दंती व्यस्यंती एतन्यतः ॥ मृधनिं पत्युगगेदप्रज्ञया च विराड्भव ॥ संघाज्ञीश्वगुरेभव संघाज्ञीश्वश्रांभव ॥ न नोद
 रिसंघाज्ञीभव संघाज्ञी अधिदेरपु ॥ स्नुषाणां श्वभुराणां प्रज्ञायाश्च धनस्य च ॥ पतीनां देवरूपां च सज्ञा
 तानां विराड्भव ॥ इति वधमभिमंथ्य ॥ नीललोहितो भवतः कृत्या सक्तिर्यज्यते ॥ एधंते अस्या ज्ञातयः पति
 र्दधेर्षुवध्यते ॥ इति शकुदेव जपेत् ॥ येवध्वश्रं द्रं वेदतुं यश्मायंति जनाः अनु ॥ पुनस्तान्यत्ति यो देवानयंतु
 संत आगताः ॥ इति होमपात्रेभिर्ने जपेत् ॥ माविदन्परिपंथिनो यभासीदंति दंपती ॥ सुगोभिर्दुर्गमिती
 वाप्यपध्वां त्वरातयः ॥ सुगं पंथानमारुक्षमरिष्टं स्वस्तिवाहनं ॥ यस्मिन्वागेन रिप्यत्यन्येषां विंदते व
 सु ॥ तामंदसानामनुषादुराणे आधत्तं रयिंदरावीरं वचस्य व ॥ रुतं तीर्थं सुप्रपाणं शुभस्येती

अणुं पथेष्टामपदुर्मतिं हतं ॥ इति तीर्थाद्यतिक्रमे जपेत् ॥ अयं नो मखाः पारं स्वस्तिनेषु न स्पतिः ॥ सीरानः सु
तराभवदीर्घायुत्वायवर्चसे ॥ इति वानस्पत्यादिदर्शने जपेत् ॥ अस्य पागे निर्भयस्य जीवा ज्योतिरशीमद्भिः म
द्या इन्द्रम्वस्तये ॥ इति जपेत् ॥ नदीनामतिक्रमे सति यद्वते चिदाभिश्चिपः ॥ पुरा जतं भ्य इत्यादित ननु ननु द्रुयात
धेनुः सद्द्रुयान्यष्टौ च गतियासां न विद्यते ॥ न तं नदीनामवद्वागतीस्तापस्कीर्तिता ॥ इति ये गंधर्वा अपर
मश्च देवारेषु रक्षेपु रानस्पत्येष्टासते ॥ शिवास्ते अस्य वध्वे भवंतु माहिः सिषुर्वदतु मोह्यमानां ॥ या ओष
धयो यान द्या यानि धन्वानि येवना ॥ ते त्वावतु प्रजावती प्रत्ये मुचं त्वं हसः ॥ इति जपेत् ॥ संकोशायामि च द्रुतं
ब्रह्मणा रूढे रघोरेण च क्षपाभे त्रेण ॥ पर्याणद्वं विश्वरूपं यदस्यां स्मोनं पतिभ्यः सविता हृणोतु नत ॥ आ
वामगन्तु मतिर्वातिनी वसत्यश्विनः नृत्सुका मां अयं संत ॥ अभूतं गोपामिथुनाभुभस्पती प्रिया अय्य